

ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία δύναται νὰ συναχθῆ ἐκ τῆς θεωρητικῆς ἀλλ' ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι ἡ θεωρητικὴ φιλοσοφία χρησιμεύει μόνον εἰς τὸ νὰ φέρῃ εἰς τὸ φῶς ὅτι πᾶσα ἐνέργεια τοῦ λόγου δύναται θεμελιωδῶς νὰ ἀναλυθῆ εἰς τὴν ἠθικὴν ζωὴν. Κυρίως διὰ ταύτην τὴν γνωστικὴν ἀνεπάρκειαν τοῦ λόγου τοῦ θεωρητικοῦ ὁ Καντ πιστεύει ὅτι δύναται νὰ ἰδρῖση τὸ πρωτεῖον τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Ἡ διδασκαλία τοῦ Καντ περὶ τοῦ πρωτείου τοῦ πρακτικοῦ εἶναι τὸ λογικὸν κατακάθισμα ἀρχικῆς καὶ βαθέως ἐρριζωμένης βεβαιότητος. Ἐὰν ὁ Καντ ἐπιβάλλῃ νὰ σταματοῦν πᾶσαι αἱ γνωστικαὶ προσπάθειαι τοῦ ἀνθρωπίνου πνεύματος εἰς τὰ ὅρια τῆς πρακτικῆς σφαίρας, ἡ ἀπόφασις αὕτη πρέπει νὰ θεωρηθῆ κυρίως ὄχι ὑπὸ τὴν ἀρνητικὴν ἔννοιαν, ἤτοι ὡς ἀπόκρουσις τοῦ θεωρητικοῦ λόγου, ἀλλὰ θετικῶς ὡς διακήρυξις τῆς κυριαρχίας τοῦ πρακτικοῦ λόγου. Ἐὰν ὁ θεωρητικὸς λόγος παρεῖχεν εἰς ἐμὲ ἐξαντλητικὴν γνῶσιν ὄχι μόνον διὰ τὴν θετικὴν δυνατότητα τοῦ νὰ κατασκευάσω τὴν πραγματικότητα τῆς ἐπιστήμης, ἀλλὰ καὶ συμφώνως πρὸς τὰς ὑψίστας τάσεις τοῦ λόγου, ἡ ἠθικὴ ζωὴ δὲν θὰ ἦτο ἄλλο ἢ παραγωγή ἐξ αὐτοῦ. Ὁ Καντ ὑποστηρίζει ὅτι εἰς τὸν πρακτικὸν λόγον ἀνήκει τὸ πρωτεῖον ἐν σχέσει πρὸς τὸν θεωρητικόν, καθ' ὅσον ὁ πρακτικὸς λόγος ἔχει τὸ δικαίωμα μὲ τὴν πραγμάτωσιν τῆς ἠθικῆς ζωῆς νὰ διεισδύσῃ εἰς τὸν κόσμον νοούμενον, ὁ ὁποῖος ἔμεινεν ἀδιαπέραστος ὑπὸ τοῦ θεωρητικοῦ λόγου. Τὸ πρωτεῖον δηλαδὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου σημαίνει ὅτι ὁ κόσμος εἰς τὸν ὁποῖον τὸ πνεῦμα ἀποδεικνύει καὶ πραγματοποιεῖ ἄνευ ὀρίων τὴν ἐλευθερίαν του καὶ τὴν δημιουργικότητά του ἔχει τὴν προτεραιότητα ἐπὶ τοῦ κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον τὸ πνεῦμα δεσμεύεται διὰ τοῦ περιορισμοῦ εἰς τὴν σφαῖραν τῆς ἐμπειρίας. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον τὰ προβλήματα τῆς μεταφυσικῆς τὰ ὅποια ἡ ἐνεργητικότης τοῦ λόγου ἠδυνήθη νὰ φέρῃ εἰς φῶς ὡς ἀχωρίστους ἀπαιτήσεις, ἀλλ' ὄχι νὰ λύσῃ θεωρητικῶς, εὐρίσκουν τὴν λύσιν των ἀκριβῶς εἰς τὴν ἠθικὴν τὸ τελειωτικὸν μέρος τῆς καντιανῆς μεταφυσικῆς.

Ἡ ἠθικὴ φιλοσοφία τοῦ Καντ δὲν εἶναι εἰς ἀντιθετικὴν θέσιν πρὸς τὴν θεωρητικὴν τοῦ φιλοσοφίαν, ἀλλ' εἶναι ἡ ἀνάπτυξις ταύτης. Διὰ νὰ τὴν θεωρήσωμεν εἰς ἀντιθετικὴν σχέσιν θὰ ἔπρεπε νὰ θεωρήσωμεν ὅτι ἡ θεωρία τῶν ὑπερ-

βατικῶν ἰδεῶν τελειώνει κατὰ τρόπον καθαρῶς ἀρνητικόν. Ἐάν δὲ συλλάβωμεν τὴν νοουμένην θετικὴν σημασίαν τῆς, δυνάμεθα νὰ ἴδωμεν εἰς τὴν Θεμελίωσιν τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν (Grundlegung zur Metaphysik der Sitten) τὴν ἀνάπτυξιν τῆς «Διαλεκτικῆς τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου». Καὶ εἰς τὴν καντιανὴν ἠθικὴν εὐρίσκεται ἐκεῖνος ὁ τυπικὸς ὀρθολογισμὸς τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου μὲ πάντα τὰ πλεονεκτήματα καὶ ἐλαττώματα τὰ ὁποῖα ἔχει ὁ τοιοῦτος τυπικὸς ὀρθολογισμὸς. Ἄλλ' ἄς μὴ λησμονῶμεν ὅτι ἐάν καὶ ἐδῶ ἐμφανίζεται ἡ αὐτὴ πηγή (a priori) καὶ ἡ αὐτὴ μέθοδος (συνθετική), τοῦτο ἐν τούτοις πρέπει ἐξ ἄλλης ἀπόψεως νὰ θεωρηθῇ διάφορον τοῦ ἰδιάζοντος εἰς τὴν θεωρητικὴν φιλοσοφίαν. Τῷ ὄντι, ἐνῶ εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πεδῖον διὰ τὴν μεθοδολογίαν δυνάμεθα νὰ ἐνώσωμεν εἰς συστηματικὴν ἐνότητα τὰς ἀτομικὰς γνώσεις τὰς ὁποίας συνάγομεν ἐκ τῶν ἐμπειρικῶν βεβαιώσεων, εἰς τὸ ἠθικὸν πεδῖον πρόκειται νὰ μεταβῶμεν ἐκ τῶν ἀπολύτως ἀντικειμενικῶν νόμων τοῦ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου εἰς τὴν δυνατότητα τῆς ἐφαρμογῆς των εἰς τὴν πρόθεσιν τοῦ ὑποκειμένου ἐνεργοῦσαν, πραγματικῶς ὡς ἔμφυτον εἰς αὐτὴν καὶ παρακινουσαν αὐτὸ εἰς τὸ ἐνεργεῖν. Ἡ διαφορὰ αὕτη δὲν προσβάλλει τὸν ὀρθολογισμὸν. Τὰ σημεῖα διαστάσεως ἀναφέρονται εἰς τὸ διάφορον κριτήριον τῆς καθολικότητος. Πρῶτον ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πεδῖον εἶναι ἡ καθολικότης τοῦ εἶναι, γίνεται ἐνταῦθα, εἶναι φανερόν, ἡ καθολικότης τοῦ ἐνεργεῖν. Ἄλλ' ὁ νέος χαρακτήρ ὁ ὁποῖος κατὰ τὸν Kant μᾶς ὀδηγεῖ εἰς τὸ νὰ ὑπερβῶμεν ὀριστικῶς καὶ ἀσφαλῶς, τὴν ἐξηρτημένην καὶ σχετικὴν καθολικότητα τοῦ γνωσιολογικοῦ πεδίου, εἶναι τὸ ἀπόλυτον τῆς καθολικότητος τοῦ πεδίου τῆς ἐνεργείας τῆς σκέψεως κατὰ τὴν ἐλευθέραν τῆς κίνησιν εἰς τὸν νοητὸν κόσμον τῆς καθαρᾶς ἠθικότητος: ἡ καθολικότης τοῦ ἠθικοῦ κόσμου ἐπεκτείνεται εἰς πᾶσαν μεταφυσικὴν ἐκδοχὴν τοῦ ἐνεργεῖν. Ὑπὸ ταύτην τὴν σημασίαν ἡ ἠθικὴ διδασκαλία τοῦ Kant δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἡ φυσικὴ συνέχεια τῆς θεωρητικῆς τοῦ διδασκαλίας. Τὸ ἀπόλυτον δηλαδή τὸ ὁποῖον τὸ λογικὸν κριτήριον τῆς γνώσεως εἶχεν ἀρνηθῆ εἰς ἡμᾶς, παρεχωρήθη ὑπὸ τοῦ ἠθικοῦ κριτηρίου τοῦ καθήκοντος, τόσον ὥστε ἐρμηνευταί τινες ἐπίστευσαν ὅτι δύνανται νὰ βεβαιώσουν ὅτι ὁ Kant σώζεται ἐκ τῆς

σκεπτικής σχετικότητας ἔνεκα τῆς μεγάλης σπουδαιότητος τὴν ὁποῖαν ἀποδίδει εἰς τὴν ἠθικὴν δύναμιν.

Ἡ ἠθικότης ἔχει τὴν ἀρχὴν τῆς *a priori* εἰς τὸν καθαρὸν λόγον. Ἦδη ἐκ τῶν πρώτων σελίδων τῆς «Θεμελιώσεως τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν» τοῦ χρυσοῦ τούτου βιβλιαρίου, ἀνυψούμεθα διὰ μιᾶς εἰς κόσμον καθαρῶς νοητὸν μὲ τὰς καθαρὰς ἐννοίας τῆς «ἀγαθῆς βουλήσεως», οὐσιωδῶς λογικῆς, ἡ ὁποία ἀναπτύσσεται φαινομενικῶς (κατὰ τὴν ἀκριβῆ σημασίαν τῆς) εἰς τὴν ἐνέργειαν, καὶ τοῦ «καθήκοντος» οὐσιωδῶς ἐλευθέρου (καὶ δι' αὐτὸ ὑπερβατικοῦ) καθ' ὅσον εὐρίσκει μόνον ἐν ἑαυτῷ τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς του. Διὰ τῆς διδασκαλίας τοῦ *a priori* δυνάμεθα ἀμέσως νὰ ἐννοήσωμεν ὅτι ἡ ἀξία πράξεώς τινος πρέπει νὰ ζητηθῆ εἰς τὴν πρόθεσιν ἡ ὁποία ἔχει ὑπαγορεύσει τὴν πράξιν, εἰς τὴν ἀγαθὴν βούλησιν. Προτοῦ δηλαδὴ ἐκφέρωμεν τὴν κρίσιν ἡμῶν περὶ πράξεώς τινος ἀνερχόμεθα πάντοτε εἰς τὸ ἐλατήριον τὸ ὁποῖον παρήγαγε ταύτην τὴν πράξιν· καὶ ὅσον καὶ ἂν δύνανται νὰ ποικίλουν ἤθη καὶ διαθέσεις χαρακτηριστοῦ ἀνθρωπίνου γένους, ἡ ἠθικότης μένει ὡς καθαρὸς τυπικὸς ὄρος ὁ ὁποῖος ἐνυπάρχει εἰς τὴν βούλησιν. Αὕτη καὶ μόνον αὕτη δίδει ἠθικὴν ἀξίαν εἰς τὴν πράξιν. Μὲ ἄλλας λέξεις τὴν ἠθικότητα τῆς πράξεως δὲν συνάγομεν παρατηροῦντες αὐτὴν εἰς τὴν ἐξωτερικότητα, ἀλλὰ ζῶντες αὐτὴν εἰς τὴν πνευματικὴν ἐσωτερικότητα ἡ ὁποία λαμβάνει ἔκφανσιν εἰς τὴν πράξιν. Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν ἀξιολόγησις τῆς πράξεως εἶναι ἀνεξάρτητος ὅχι μόνον ἐκ τῆς ὕλικῆς φύσεως, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς ψυχικῆς φύσεως, ἐκ τῶν κλίσεων καὶ τῶν ἰδιαιτέρων συναισθημάτων τοῦ ἀτόμου. Οὕτω βάσις τῆς ἠθικῆς τοῦ Kant δὲν εἶναι τὸ μεταβαλλόμενον περιεχόμενον τῶν ὁρμῶν, τάσεων, κλίσεων, ἀλλ' ἡ μορφή, ὁ τύπος κατὰ τὴν αὐστηράν του καθολικότητα.

Ἡ θέσις καὶ ἄνευ δογματικῆς τινος βάσεως τῆς προϋποθέσεως τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως ὡς ὄρου *sine qua non* πάσης ἠθικῆς δυνατότητος δηλαδὴ τόσον τῆς κρίσεως περὶ τῆς ἠθικῆς πράξεως ὅσον καὶ περὶ τῆς ἠθικῆς ζωῆς, μᾶς φέρει οὕτω εὐθὺς ἐξ ἀρχῆς εἰς πεδῖον ποιοτικῶς ἀνώτερον ἐκείνου εἰς τὸ ὁποῖον ὄφειλε νὰ ἀναπτυχθῆ ἡ ἐνεργητικότης τῆς σκέψεως ὡς γνῶσις: ἐδῶ μὲ τὴν ἀγαθὴν βούλησιν βεβαίως ἔχει ὑπερπηδηθῆ ὀριστικῶς πᾶν ἐμπειρικὸν ὄριον. Τῷ ὄντι μὲ τὴν ἀγαθὴν

βούλησιν ἢ ἀνεξάρτητος ἐπικράτεια τοῦ λόγου δὲν εἶναι πλέον ἀπλῆ ὑποκειμενικὴ τάσις, ἐκείνη ἢ ὑποκειμένη τάσις ἢ ὁποία ὑπὸ θεωρητικὴν ἔννοιαν δὲν ἠδύνατο νὰ σημαίνῃ τίποτε ἄλλο ἢ νὰ σημειώῃ διὰ τῶν ὑπερβατικῶν ἰδεῶν τὰ ὅρια μέχρι τῶν ὁποίων δύναται νὰ φθάσῃ ἡ ἡμετέρα θεωρητικὴ ἔρευνα. Τοιαῦτα ὅρια δὲν ἔχουν λόγον ὑπάρξεως εἰς τὸ πεδίον τοῦ ἐνεργεῖν καθ' ὅσον ἡ τελειοποίησις τούτου δὲν εἶναι, ὅπως εἰς τὸ γινώσκειν, ἡ ἀναγκαιότης τοῦ νὰ ἀντικειμενοποιήσωμεν τὰς ἡμετέρας γνώσεις διὰ νὰ μὴ ἔχωμεν τίποτε ἄλλο ἢ κενάς, ἀνευ σημασίας, λέξεις, ἀλλ' εἶναι ἀκριβῶς ὑποκειμενικὴ ἔρευνα τοῦ ὑποκειμένου ἐνεργοῦντος κατὰ τὴν πρόθεσιν ἢ ὁποία τὸ ὠθεῖ εἰς τὸ ἐνεργεῖν. Ἄφοῦ διὰ νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἠθικότητος τῶν ἡμετέρων πράξεων, ὀφείλομεν νὰ μὴ βλέπωμεν εἰς τὸ ἀποτέλεσμα ἀλλ' εἰς τὴν πρόθεσιν, προκύπτει ἐκ τούτου νέα διασάφησις τῆς ποιοτικῆς ὑπεροχῆς τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας ἐπὶ τῆς θεωρητικῆς: ἐνῶ εἰς τὴν θεωρητικὴν τὸ a priori στοιχεῖον εἶναι ἔκφρασις παντελῶς κενῆ σημασίας, καὶ γίνεται τι μόνον ἐὰν τὴν καταστήσωμεν συγκεκριμένην εἰς τινὰ ἐμπειρίαν, ἐδῶ ὅχι μόνον δυνάμεθα ἀλλ' ὀφείλομεν νὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος τὴν ἐμπειρικὸν συγκεκριμένον διὰ νὰ λάβωμεν ὑπ' ὄψιν μόνον τὴν πρόθεσιν, στοιχεῖον a priori τὸ ὁποῖον καθιστᾷ δυνατὴν τὴν πράξιν ὡς ἀποτέλεσμα. Ἐκ τῆς λογικῆς ἀναγκαιότητος τοῦ ὅτι ὀφείλομεν νὰ φθάσωμεν εἰς τὸ νὰ θεωρῶμεν ὅτι τὸ ἐλαττήριον πάσης ἡμετέρας ἐνεργητικότητος εἶναι ὅχι βέβαια ἰδιαιτέρα ἀτομικὴ ἀπαίτησις, ἀλλὰ τοιοῦτον ὥστε νὰ δύναται νὰ υἱοθετηθῇ ὡς γενικὸς κανὼν ζωῆς, συνάγεται ὡς ἐπακολούθημα ἢ ἀναγκαιότης τοῦ νὰ ἀναπτύξωμεν ταύτην τὴν βούλησιν ὥστε νὰ γίνῃ ἀπολύτως ἀγαθὴ ἀφ' ἑαυτῆς καὶ κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὸν λόγον: τὸ σημεῖον τῆς ἀναπτύξεως εἰς τὸ ὁποῖον μᾶς φέρει ἡ νέα μέθοδος τῆς καντιανῆς ἠθικῆς φιλοσοφίας εἶναι ἀκριβῶς τὸ καθῆκον. Τὸ καθῆκον λοιπὸν εἶναι μορφή τῆς λογικῆς βουλήσεως· ὅστις δύναται νὰ βούλεται λογικῶς, δύναται καὶ μάλιστα ὀφείλει νὰ βούλεται ἠθικῶς. Ἄλλ, ὅμως παρὰ ταύτην τὴν καθαρὰν μορφήν τῆς λογικῆς βουλήσεως, ὑπάρχει βουλευτικὴ μορφή τῆς φρονήσεως, ἢ ὁποία ἂν καὶ ἔχη κατὰ τὴν ἐνέργειαν τὴν καθολικότητα καὶ τὴν τυπικὴν ἀναγκαιότητα τοῦ λόγου, λαμβάνει τὸ περιεχόμενον τῆς ἐνεργείας τὸ ὁποῖον ὠθεῖ αὐτήν, ἐκ τῆς κλίσεως τοῦ συναίσθημα-

τος καὶ δι' αὐτὸ ἐκ φαινομενικῶν ἀντικειμένων, περιπίπτουσα οὕτω, μὲ ὄλην τὴν ἰσχυρότητα τῆς ἐνεργείας της, εἰς τινὰ παθολογικὴν διαγωγὴν ἢ ὁποῖα δὲν φέρει ἀξίαν. Ἡ συγκεκριμενοποίησις δηλαδὴ τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως εἰς πρᾶξιν ἐξαρτᾶται ἐκ σειρᾶς ἄλλων περιστάσεων αἱ ὁποῖαι δύνανται νὰ συντελέσουν ὥστε ἐκ τίνος ἀγαθῆς προθέσεως νὰ προκύψῃ ὄχι ἀγαθὸν ἀποτέλεσμα καὶ ἀντιστρόφως· εἰς ταύτην δὲ τὴν τελευταίαν περίπτωσιν δυνάμεθα νὰ ὁμιλῶμεν περὶ πράξεως μόνον «συμφώνου πρὸς τὸ καθῆκον», συμφώνου πρὸς τὴν ἠθικὴν καὶ ὄχι περὶ πράξεως ἀπολύτως ἠθικῆς, ὅπως π.χ. ὁ ἔμπορος ὁ ὁποῖος πωλεῖ καλὸν ἐμπόρευμα καὶ εἰς καλὴν τιμὴν, ἐπειδὴ κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον γνωρίζει ὅτι ἐξασφαλίζει καλὴν πελατεῖαν δὲν φέρεται ἠθικῶς, ἀλλὰ μόνον συμφώνως πρὸς τὴν ἠθικὴν, συμφώνως πρὸς τὸ καθῆκον καὶ ὄχι ἐκ καθήκοντος· καὶ ἐν γένει τὸ καλῶς φέρεσθαι, ἐπειδὴ, τοῦτο φαίνεται ὅτι εἶναι ἀκόμη τὸ μέσον τὸ ὁποῖον φέρει τὴν μεγαλυτέραν ὠφέλειαν. Ὁ τρόπος οὗτος τοῦ ἐνεργεῖν προέρχεται βεβαίως ἐκ τίνος αἰτίας ἢ ὁποῖα ἀποκαλύπτει μεγαλυτέραν ἐξέλιξιν ἀπὸ τοῦ ἐνεργεῖν ἐξ ἀπλῆς ὀρμῆς, ὑπὸ τὴν ἔννοιαν ὅτι καὶ ἐδῶ εἶναι ἀναγκαῖα ἢ παρέμβασις τῆς βουλήσεως, ἀλλὰ βουλήσεως ἢ ὁποῖα πάντοτε ὑπακούει εἰς σκοπὸν, ὁ δὲ σκοπὸς οὗτος πρέπει νὰ ζητηθῇ ἐκτὸς ἡμῶν, ἐπομένως περὶ βουλήσεως ἑτερονόμου. Ἡ προστακτικὴ εἰς τὴν ὁποῖαν ὁ ἄνθρωπος κατὰ τὴν περίπτωσιν ταύτην ὑπακούει δὲν εἶναι «κατηγορικὴ» ἀλλ' ὑποθετικὴ, προστακτικὴ φρονήσεως, θὰ ἠδυνάμεθα νὰ εἴπομεν προστακτικὴ ἐπιδειότητος, ἐξηρητημένῃ ἐξ ὠρισμένων σκοπῶν, καὶ οἱ σκοποὶ οὗτοι διατάσσουν καὶ ὄχι ἢ ἀγαθὴ βούλησις, ἢ ὁποῖα ἐμπνέεται ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ καθήκοντος. Ἐντεῦθεν λοιπὸν ἐναντι ταύτης τῆς δυνατότητος μιᾶς παθολογικῆς αἰτιολογίας τῆς βουλήσεως, ὁ μετασχηματισμὸς τῆς μορφῆς τῆς κατὰ τὸ καθῆκον ἐνεργείας εἰς προστακτικὸν νόμον, καὶ ἡ διάκρισις τῆς τοιαύτης προστακτικῆς ἢ ὁποῖα εἶναι ἀληθῶς καὶ ἀπολύτως τοιαύτη, κατηγορικὴ προστακτικὴ (ἀναγκαιότης) ἀπὸ ἐκείνης ἢ ὁποῖα εἶναι τοιαύτη μόνον ὑπὸ ὄρους, ὑποθετικὴ προστακτικὴ. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἢ ἀπόδειξις τῆς ἠθικῆς ζωῆς παριστάνει τὸν θρίαμβον τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς αἰσθήσεως πρὸς τὴν ὁποῖαν φυσικῶς κλίνομεν, προκύπτει ὅτι αὐτὸ τὸ καθῆκον σημαίνει τὴν ἀκατάπαυστον ἐνέργειαν τῆς λογικῆς βουλήσεως ἐπὶ τῆς αἰσθητικῆς ὀρμῆς καὶ

ὅτι ἐνέργειά τις εἶναι τόσον περισσότερον ἠθικὴ ὅσον περισσότερον ἢ ἀντίστασις τῆς ἐνστικτώδους αἰσθητικότητος εἶναι σκληρὰ ἐναντίον τοῦ θριάμβου τοῦ λόγου.

Ὑπὸ ταύτην τὴν ἔννοιαν εὐρίσκομεν ὅτι εἰς τὸ καντιανὸν καθῆκον ἐμφανίζεται πάντοτε ἡ ἀντίθεσις πρὸς τὴν ἐκπλήρωσιν του· ὑπὸ ταύτην τὴν ἔννοιαν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν τὴν δικαιολογίαν τῆς σταθερᾶς ἀπορρίψεως πασῶν τῶν ἐνεργειῶν αἱ ὁποῖαι ἂν καὶ εἶναι σύμφωνοι πρὸς τὸ καθῆκον δὲν παρήχθησαν ὁμῶς ἀποκλειστικῶς ἐκ τοῦ καθήκοντος. Ἐκ τούτου φαίνεται ὅτι δὲν εἶναι ἠθικὴ ἡ ἐνέργεια, ὡς εἴπομεν ἀνώτέρω οἰουδήποτε ἡ ὁποία εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ καθῆκον μόνον ἐπειδὴ οὗτος πράττων οὕτω δύναται νὰ καρπωθῆ μεγαλυτέραν ὠφέλειαν, μέχρι τοῦ τελευταίου ἐπακολουθήματος τοῦ τοιούτου κριτηρίου κατὰ τὸ ὁποῖον οὐδὲ ἡ ἡρωϊκὴ θυσία, ἐὰν προέρχεται μόνον ἢ κυρίως ἐκ τινος ἐρωτικῆς ὀρμῆς ἢ ἀκόμη ἐξ αὐθορμητοῦ γενναιοδωρίας, ὀφείλει νὰ θεωρηθῆ χωρὶς ἄλλο ὡς ἠθικὴ. (1). Ὅπως δὲ εἶναι βέβαιον ὅτι τὸ τοιοῦτον ἔσχατον ἐπακολουθήμα ἐναντίον τοιούτου εἴδους συναισθηματισμοῦ, ἀπεξένωσεν ἀναμφιβόλως ἀπὸ τῆς ἠθικῆς διδασκαλίας τοῦ Kant πολλὰς συμπαθείας καὶ προεκάλεσεν αὐστηρὰς κριτικὰς καὶ κατὰ τοὺς χρόνους του καὶ κατὰ τὰς ἡμέρας ἡμῶν (2). Πρὸς τούτοις ἐὰν ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τοῦ καθήκοντος εἶναι ἡ πάλη, ἔπεται ἐκ τούτου ὅτι τὸ καθῆκον εἶναι καὶ δόναται νὰ εἶναι μόνον διὰ τὰ λογικὰ ὄντα μὲ τὴν συγχώνευσιν τῶν νοητικότητος καὶ αἰσθητικότητος. Εἶναι δηλαδὴ μάταιον νὰ ὁμιλῶμεν περὶ ἠθικῆς ἐν τῷ Θεῷ, ὁ ὁποῖος εἶναι ὄν τελειότατον, καὶ περὶ ἠθικῆς ἐν τῷ ζῳῷ τὸ ὁποῖον εἶναι αἴσθησις ἄνευ λόγου. Ἀλλὰ ποῦ ἔγκειται ἡ ριζικὴ διαφορὰ ἀνεξαρτήτως πάσης φιλοσοφικῆς θεωρίας μεταξὺ τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας καὶ τῆς ἐνεργείας κατὰ τρόπον σύμφωνον πρὸς τὴν ἠθικὴν; Ὁχι βεβαίως εἰς τὸ ἀποτέλεσμά της, τὸ ὁποῖον εἶναι τὸ αὐτὸ καὶ εἰς τὴν μίαν καὶ εἰς τὴν ἄλλην περίπτωσιν, ἀλλ' ἔγκειται ἀποκλειστι-

1) Περὶ τούτου τοῦ ἀποκλεισμοῦ τῆς συμπαθείας καὶ τοῦ ἔρωτος, ἰδὲ τὰς βαθείας ἀναλύσεις τοῦ Max Scheller: *Wesen und Formen der Sympathie*.

2) Χαρακτηριστικὸν μεταξὺ πασῶν τὸ ἀνώνυμον ἐπίγραμμα τὸ ἀποδιδόμενον εἰς τὸν Schiller.

κῶς εἰς τὴν διάθεσιν ἢ ὁποῖα προεκάλεσε τὴν πράξιν. Ἐπομένως εἶναι φανερόν ὅτι ἡ οὐσία τῆς ἐνεργείας καὶ ἡ ἀξία τῆς εἶναι κατ' οὐσίαν πνευματικῆς φύσεως: ὁ λόγος ὁ ὁποῖος εἰς τὸ θεωρητικὸν πεδῖον δὲν εἶχεν ἀκόμη δυνηθῆ νὰ εὔρη τὴν πλήρη ἐξωτερικεύσιν του, ἐκδηλώνεται ἀμέσως εἰς τὸ πρακτικὸν πεδῖον ὡς αὐτὸ τὸ συγκεκριμένον, ἐπειδὴ εἶναι ὁ ἀναγκαῖος καὶ ἐπαρκῆς ὅρος διὰ νὰ κρίνωμεν περὶ τῆς ἠθικότητος ἐνεργείας τινός.

Ἐντεῦθεν ἡ αὐστηρὰ λογικότης τοῦ κανόνος τοῦ ἐνεργεῖν, τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς (1) καὶ ἡ μοναδικότης τῆς ἐναντι

1) Ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ εἶναι ἡ μόνη ἠθικὴ προστακτικὴ, ἐπομένως δὲν δέχεται οὔτε ὅρους, οὔτε περιορισμούς, οὔτε ἀδυνατ' ἵτας. Αὕτη ὀφείλει νὰ ἰσχύῃ ἀπολύτως: οἰοσδήποτε περιορισμός, οἰαδήποτε περιστολή καὶ συστολή θὰ ἠλλοίωνε τὴν ἀξίαν τῆς. Ὁ ἄνθρωπος ὀφείλει νὰ τὴν δέχεται κατὰ τὴν καθαρότητά της καὶ τὴν ὁλοκληρότητά της:—ἐπίσημος ἀπαράβατος φωνὴ τῆς συνειδήσεως, ἢ ὁποῖα ὁμιλεῖ ἀκόμη καὶ εἰς τὴν καρδίαν τοῦ ἐνόχου, καὶ ἐμπνέει εἰς αὐτὸν εὐλάβειαν καὶ σεβασμόν. Ἰερὰ ἐσωτερικὴ ἐντολὴ ριφθεῖσα εἰς τοὺς ἀνθρώπους ὄχι ἐκ τοῦ ὕψους τοῦ βροντῶντος Σινᾶ, ἀλλὰ ἐγκεχαραγμένη μὲ ἀνεξίτηλα γράμματα εἰς τὸ βάθος τῆς συνειδήσεως, ἐκεῖ ὅπου ὁ Θεὸς ἀποκαλύπτεται ἐσωτερικῶς εἰς τὸν ἄνθρωπον ἐν τῇ ἱερᾷ μεγαλειότητι τοῦ νόμου, ὃ δὲ ἄνθρωπος μὲ τὴν ἀπόλυτον ἀφοσίωσίν του εἰς τοῦτον ἐκτελεῖ θεῖον ἔργον ἀπολυτρώσεως. Κατὰ τὴν καθαρότητά της ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ εἶναι ἀνέκφραστος: εἶναι αὐτὸς ὁ λόγος κατὰ τὴν ἐκ καθήκοντος πρακτικότητα. Ἐκ τοῦ θεμελιώδους χαρακτήρος τοῦ λόγου (ἀπόλυτος καθολικότης καὶ ἀνάγκαιότης) δύναται νὰ συναχθῆ προσδιορισμός τις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς ὁ ὁποῖος παριστάνεται τριπλοῦς, ἀλλὰ συγχωνεύεται, τέλος, εἰς τὴν ἀνέκφραστον ἐνότητα τοῦ καθήκοντος. Ἡ ἠθικότης ἐκδηλώνεται οὕτω ὡς κατηγορικὴ προστακτικὴ: «ὀφείλεις». Ὄφείλεις: ἰδοὺ ὁ τόνος τὸν ὁποῖον λαμβάνει εἰς ἕκαστον ἐξ ἡμῶν ἢ φωνὴ τοῦ πρακτικοῦ λόγου: τόνος, ὡς εἵπομεν, ἐντολῆς αὐστηρᾶς καὶ ἐπισήμου, ἀδυσωπῆτου καὶ ἱερᾶς προστακτικῆς, ἢ ὁποῖα ἀποκρούει πᾶν δέλεαρ, καὶ προκαλεῖ εἰς πᾶσαν περίπτωσιν σεβασμόν καὶ ἀφοσίωσιν καὶ ὅταν ἀκόμη δὲν προσελκύει τὴν ὑπακοήν. Ἐντὸς τοῦ ἀνθρώπου ὑπάρχει ἀνεξάλειπτος διῆσμὸς μετὰξὺ καθαροῦ πρακτικοῦ λόγου καὶ φυσικῶν κλίσεων: αὗται προβάλλουν εἰς τὸν λόγον διαρκῆ ἀντίστασιν, καὶ, ἀκόμη καὶ ὅταν φαίνονται ὅτι συμφωνοῦν καὶ συνεργάζονται μὲ αὐτόν, εἶναι πάντοτε ἄπιστοι σύμμαχοι, διαθέτου τὴν ψυχὴν οὕτως ὥστε νὰ θέτῃ αὕτη τὸ ἑλατήριον τῆς ἐνεργείας εἰς τινὰ εὐαρέσκειαν ἢ ὁποῖα μᾶς ἐνδιοφέρει. Ἡ ἀρετὴ εἶναι πάλιν, ἢ ἠθικότης εἶναι πειθαρχία.

Ἐκτελεῖν τὸ ἴδιον καθήκον μόνον ἐξ ἐσωτερικῆς ἱκανοποιήσεως

τῆς πολλαπλότητος τῶν ὠφελιμιστικῶν προστακτικῶν, αἱ ὁποῖαι εἶναι τόσαι ὅσοι εἶναι οἱ διάφοροι σκοποὶ τῶν ἐνεργειῶν τοῦ ἀνθρώπου, καὶ οἱ ὁποῖοι σκοποὶ δύνανται νὰ ἀποδοθοῦν πάντες διὰ μιᾶς μόνης λέξεως, εὐδαιμονία: ἡ δὲ ἐπίτευξις τῆς εὐδαιμονίας οἰαδήποτε καὶ ἂν εἶναι ἡ φύσις τῆς ὅταν ἀντικα-

τὴν ὁποίαν περιμένομεν ἐξ αὐτοῦ, εἶναι ἤδη προδίδειν τὸ καθῆκον, ἐπειδὴ ἡ ἀπλή ἱκανοποίησις εἶναι πάντοτε ὑλικὸν ἐλατήριον καὶ διαφεύγει τὴν καθολικότητα τοῦ λόγου. Τὸ καθῆκον διὰ τὸ καθῆκον, ἡ τήρησις τοῦ νόμου ἐκ σεβασμοῦ πρὸς τὸν νόμον, ἰδοὺ ὁ αὐστηρὸς τύπος τὸν ὁποῖον ἐκφράζει, κατὰ τὸν Kant, ἡ ἠθικότης κατὰ τὴν διαυγεστάτην καθαρότητά της, ἤτοι κατὰ τὴν αὐστηρότητα ἡ ὁποία εἶναι ἴδιον αὐτῆς. Ὁφείλεις, λοιπὸν: ἀλλὰ τί πρᾶγμα ὀφείλω; Τί διατάσσει εἰς ἐμὲ ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ τοῦ λόγου; Ὁ Kant ἀπαντᾷ: ἀμέσως καὶ ἀπ' εὐθείας αὕτη δὲν διατάσσει καμμίαν ἰδιαιτέραν ἐνέργειαν, κανὲν ἀγαθὸν τὸ ὁποῖον νὰ καθορίζεται κατὰ τὸ περιεχόμενον του, κανὲν ἀντικείμενον ἢ ὁμάδα ἀντικειμένων ἡ ὁποία νὰ παρουσιάζεται εἰς τὴν βούλησιν ὡς σκοπὸς πρὸςπραγματοποίησιν καὶ ἐπομένως νὰ ἐπιβάλλῃ ὡς μέτρον τῆς ἀξίας τῆς ἐνεργείας τὸν βαθμὸν εἰς τὸν ὁποῖον αὕτη ἔφθασεν εἰς ἕν οἶον-δήποτε ἐξωτερικὸν ἀποτέλεσμα. Δὲν ὑπάρχει σκοπὸς, ὅσον ὑψηλὸς καὶ εὐγενὴς καὶ ἂν εἶναι οὗτος, περὶ τοῦ ὁποίου δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι πάντα τὰ λογικὰ ὄντα κατὰ πᾶσαν στιγμὴν τῆς ἐνεργείας τῶν ὀφείλουν νὰ τὸν προβάλλουν καὶ νὰ τὸν πραγματοποιήσουν. Πᾶς σκοπὸς γίνεται ἄξιος ἐπιθυμίας μόνον εἰς ὠρισμένας περιστάσεις, δηλαδὴ ἂν παρουσιάζονται ὠρισμένοι περιστάσεις: ὀφείλεις, π.χ. νὰ θυσιάσῃς τὴν ζωὴν, ἂν ἡ πατρίς ἢ ἡ θρησκεία ἢ ἄλλη εὐγενὴς αἰτία τὸ ἀπαιτεῖ: — «ἐάν» — : λοιπὸν εἶναι ἐξηρητημένη ὑποχρέωσις ἀναγκαιότης σχετικὴ μὲ μίαν δεδομένην πραγματικὴν κατάστασιν ἡ ὁποία δύνανται νὰ εἶναι ἢ νὰ μὴ εἶναι: Ἐνῶ τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν δὲν δύνανται νὰ εἶναι φῶς τὸ ὁποῖον ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν ἀνάπτει καὶ σβύνει εἰς τὴν ψυχὴν; ὀφείλει νὰ εἶναι φλόγα ἡ ὁποία ἀδιαλείπτως φωτίζει καὶ θερμαίνει τὴν λογικὴν βούλησιν ὀφείλει, οὕτως εἰπεῖν νὰ εἶναι τοιουτοτρόπως συνυποστασιούμενον μὲ τὴν βούλησιν, ὥστε αὕτη νὰ μὴ δύνανται ποτὲ νὰ τὸ ἀποβάλλῃ ἀπὸ τοῦ ἑαυτοῦ της, χωρὶς νὰ χάσῃ ἢ νὰ καταστρέψῃ αὐτὸ τὸ εἶναι της. Περὶ οὐδενὸς δὲ περιεχομένου τῆς βουλήσεως, ἤτοι περὶ οὐδενὸς τῶν δυνατῶν πρὸςπραγματοποίησιν σκοπῶν, καὶ μάλιστα περὶ οὐδενὸς ἀποτελέσματος τῆς ἐνεργητικότητος δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι συνδεδεμένον κατὰ τρόπον ἀναγκαῖον καὶ καθολικὸν μὲ τὴν λογικὴν βούλησιν, οὕτως ὥστε νὰ δύνανται τοῦτο νὰ προβάλλεται κατὰ τρόπον ἀπόλυτον, ἐπειδὴ ἀκριβῶς εἶναι ξένον πρὸς τὴν βούλησιν, καὶ τυχαῖον ὡς πρὸς αὐτήν. Ἀποτέλεσμα τι δύνανται νὰ πραγματοποιηθῇ ἢ νὰ μὴ πραγματοποιηθῇ τὸ πρὸς αὐτὸ ἐνδιαφέρον δύνανται νὰ ἐκδηλωθῇ ἢ νὰ μὴ ἐκδηλωθῇ εἰς τὸ ὑποκείμενον. Δὲν δύνανται λοιπὸν τὸ ἠθικὸν ἀγαθὸν νὰ εἶναι τι τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι τεθειμένον ἐκτὸς τῆς ἡμετέρας λογικῆς βου-

ταστήση αὕτη τὴν καθαρὰν καὶ ἀπλὴν ἀγαθὴν βούλησιν τοῦ ὑπακούειν εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, συντελεῖ ὥστε νὰ ἐξέρχεται ἐκ τῆς ἠθικότητος πᾶσα ἐνέργεια, καὶ ἂν ἀκόμη ἡ ἐνέργεια αὕτη εἶναι σύμφωνος πρὸς τὸ καθῆκον κατὰ τὰ ἀποτελέσματά της καὶ ἐμπνέεται ἐξ εὐγενῶν ἀρχῶν κατὰ τὰς διαθέσεις της.

λήσεως καὶ παρὰ τοῦ ὁποῖου μάλιστα νὰ λαμβάνη αὕτη τὸν νόμον της : δὲν δύναται νὰ εἶναι τι τὸ ὁποῖον νὰ γίνεται ἐπιθυμητὸν ἀπὸ καιροῦ εἰς καιρὸν : ὕλη τῆς βουλήσεως, περιεχόμενον τῆς βουλήσεως. Βεβαίως ἡμεῖς δὲν δυνάμεθα νὰ ἐνεργήσωμεν ἢ χάριν ἰδιαιτέρου τινὸς σκοποῦ : ἡ ὕλη τῆς βουλήσεως δὲν δύναται νὰ ἐξαλειφθῇ. Ἄλλ' ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον ἡ ἠθικότης ἀπαιτεῖ εἶναι τοῦτο αὕτη νὰ εἶναι ἐπιθυμητὴ κατὰ τὴν μορφήν τῆς λογικότητος, ἤτοι ὄχι χάριν τῶν ἀποτελεσμάτων τὰ ὁποῖα ἐλπίζομεν ἐξ αὐτῆς, ἀλλὰ μόνον ἀποβλέποντες εἰς τὴν δυνατότητα τοῦ νὰ εἰσέλθῃ οὗτος ὁ ἰδιαιτέρος σκοπὸς εἰς τινὰ καθολικὴν τάξιν, Διότι τοιαύτη καθολικὴ τάξις εἶναι ἡ μορφή τοῦ λόγου, καὶ ταύτην, καὶ μόνον ταύτην, ἐντέλλεται ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ. Ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ λοιπὸν δὲν προσδιορίζει κύκλον τινὰ σκοπῶν ἢ συγκεκριμένων πράξεων, ὡς ἠθικῶν, ἀλλ' ὀρίζει στάσιν τινὰ τῆς βουλήσεως, μορφήν τινὰ τῆς βουλήσεως, ἢ ὁποῖα εἶναι ἐδῶ, ἔναντι τῶν ἰδιαιτέρων ἀντικειμένων τῆς πρακτικῆς ἐνεργητικότητος, βούλησις τῆς καθολικῆς τάξεως τοῦ λόγου, τάξεως τοῦ λόγου ἢ ὁποῖα δὲν ἔχει δοθῆ εἰς αὐτὴν ὡς συγκεκριμένη ἀντικειμενικὴ τάξις τοῦ πραγματικοῦ, πρὸς τὴν ὁποῖαν νὰ συμμορφωθῇ (Στωϊκοί, Σπινόζας), ἀλλ' ὡς ἰδανικὸν καθῆκον τῆς βουλήσεως, τοῦ ὁποῖου ἡ πραγματοποίησις ἀνήκει εἰς αὐτὴν. Ἐάντα τὰ ἀντικείμενα τῶν ἡμετέρων αἰσθητῶν ὀρμῶν, ἀφοῦ ἄπαξ περιεβλήθησαν ὑπὸ ταύτης τῆς λογικῆς μορφῆς, μεταμορφώνονται, μεταβαλλόμενα ἐκ φυσικῶν γεγονότων εἰς πνευματικὰς πράξεις, ἐκ πραγμάτων εἰς ἠθικὰς ἀξίας. Τὸ βούλεσθαι ταύτην τὴν μορφήν εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον καθιστᾷ ἀγαθὴν τὴν ἡμετέραν βούλησιν : καὶ τὸ μόνον ἀγαθὸν πρᾶγμα κατὰ τρόπον ἀπόλυτον εἶναι ἡ ἀγαθὴ βούλησις. Ἐκ τούτου λοιπὸν συνάγεται ὅτι ὁ ἠθικὸς νόμος, ὡς ἀπαίτησις ἀπόλυτος, ἄνευ ὄρων, καθολικὴ ἢ ὁποῖα ἐπιβάλλεται εἰς τὴν βούλησιν, δὲν δύναται νὰ ἔχη ὡς οὐσιώδη ὄρον τοῦ τὴν ἐπίτευξιν καταστάσεως τινος ἢ τὴν πραγμάτων ἀντικειμένου, οἷον, δῆποτε καὶ ἂν εἶναι τοῦτο, ἀλλὰ ὀφείλει νὰ ἐπιβάλλῃ εἰς τὴν βούλησιν στάσιν τινὰ σταθεράν, μορφήν τινὰ τοιαύτην ὥστε νὰ ἰσχύη καθολικῶς διὰ πάντα τὰ λογικὰ ὄντα. Ἐὰν λοιπὸν ἡ μορφή αὕτη τῆς βουλήσεως ὀφείλῃ νὰ ἀνταποκρίνεται εἰς τὴν ἀπόλυτον ἀπαίτησιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου καὶ νὰ εἶναι τοιαύτη ὥστε νὰ ἰσχύη ἀπολύτως διὰ πάντα τὰ λογικὰ ὄντα, αὕτη δὲν δύναται ἂν εἶναι ἢ ὅπως εἴπομεν, αὕτη ἡ λογικότης. Δηλαδή, οἷοσδήποτε καὶ νὰ εἶναι ὁ συγκεκριμένος σκοπὸς τῆς ἡμετέρας βουλήσεως, αὕτη εἶναι ἀγαθὴ ὅταν ἔχη τὸν χαρακτήρα τῆς λογικότητος, ὅταν ὁ κανὼν τὸν ὁποῖον ἡ βούλησις ἀκολουθεῖ εἶναι ὁ κανὼν τοῦ λόγου, καὶ ἡ βούλησις τὸν ἀκολουθεῖ, ἐπειδὴ δύναται νὰ θέλῃ ἀνά πάσαν

Ἐκ τούτων δύναται νὰ συναχθῆ: α) ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν φέρεται φυσικῶς εἰς τὴν ἠθικότητα, ἐπειδὴ αὕτη ὄχι μόνον δὲν ἐξασφαλίζει εἰς αὐτὸν τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ὁποίαν φυσικῶς οὗτος ἀποβλέπει, ἀλλὰ καὶ τὸν ἀπομακρύνει ἀπὸ ταύτης καθόσον ἡ ὑπακοὴ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον θὰ στοιχίζῃ πάντοτε

στιγμὴν νὰ ἰσχύῃ ὡς νόμος τῶν λογικῶν βουλήσεων ἐν γένει. Πρώτη διατύπωσις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς: «Πράττε οὕτως ὡς ἐάν τὸ ἀξίωμα (Maxime) τῆς ἐνεργείας σου ὀφείλῃ νὰ γίνῃ διὰ τὴν βούλησιν σου καθολικὸς νόμος». (Ἄξίωμα εἶναι ἡ ὑποκειμενικὴ ἀρχὴ τοῦ ἐνεργεῖν, καὶ ὀφείλει νὰ διακρίνεται ἀπὸ τῆς ἀντικειμενικῆς ἀρχῆς, δηλαδή ἀπὸ τοῦ ἠθικοῦ νόμου.

«Αἱ πρακτικαὶ ἀρχαὶ εἶναι προτάσεις αἱ ὁποῖαι περιλαμβάνουν καθολικὸν τινὰ προσδιορισμὸν τῆς βουλήσεως. . . . Αὗται εἶναι ὑποκειμενικαί, ἤτοι ἀξιώματα, ἐάν ὁ ὅρος θεωρηθῆ ὑπὸ τοῦ ὑποκειμένου ὡς ἰσχύων μόνον διὰ τὴν ἰδίαν του ἀτομικὴν βούλησιν· ἀλλ' εἶναι ἀντικειμενικαί, ἤτοι πρακτικοὶ νόμοι, ἐάν ὁ ὅρος οὗτος ἀναγνωρισθῆ ὡς ἀντικειμενικὸς δηλαδή ἰσχύων διὰ τὴν βούλησιν παντὸς λογικοῦ ὄντος». (Κριτικὴ τοῦ π. λ. Κεφ. I παραγρ. 1). Τὸ ἀξίωμα λοιπὸν, ἂν καὶ ὑποκειμενικὴ ἀρχή, εἶναι πάντοτε καθολικὸς προσδιορισμὸς τῆς βουλήσεως, ἐκεῖνος κατὰ τὸν ὁποῖον τὸ ὑποκείμενον ἐνεργεῖ, καὶ ἀπὸ τοῦ ὁποῖου δὲν δύναται νὰ ἀπομακρυνθῆ, ἐπειδὴ τὸ ὑποκείμενον δὲν δύναται νὰ μὴ εὑρίσκεται ὑπὸ ὠρισμένους ὅρους. Ἐπομένως δὲν δύναται νὰ ἀποβάλλῃ αὐτὸν οὐδὲ καὶ ὅταν τὸ ὑποκείμενον ἐνεργῇ ὑπὸ τὸν προσδιορισμὸν τῆς ἀντικειμενικῆς ἀρχῆς. Δηλαδή μὴ ἐγκαταλίπη τὴν ὑποκειμενικὴν ἀρχὴν (τὸ ἀξίωμα), καθόσον ὀφείλεις νὰ ἐνεργῆς ἐντὸς τῶν ὅρων ἐντὸς τῶν ὁποίων εὑρίσκεσαι, ἀλλὰ νὰ τὴν ἀντικειμενοποιήσῃς δηλαδή νὰ τὴν καταστήσῃς ἰσχύουσαν πέρα τῆς ὑποκειμενικότητός σου, ἰσχύουσαν διὰ πάντα τὰ ὑποκείμενα, νὰ τὴν καταστήσῃς νόμον. Καὶ πρέπει νὰ προσέξωμεν ὅτι, τὸ ἰδιαίτερον ταύτης τῆς πρώτης διατυπώσεως δὲν εἶναι ἡ καθολικότης, ἀλλ' ἡ νομιμότης, ἀντικειμενοποίησις τοῦ ἀξιώματος· διότι τοῦτο, δι' ἑαυτό, ὡς πρακτικὴ ἀρχὴ εἶναι ἤδη καθολικόν). Τὴν διατύπωσιν ταύτην ἔχει προφανῶς ἐμπνευσθῆ ὁ Kant ὑπὸ τῆς ἰδέας ἡ ὁποία διέπει ὅλον τὸ σύστημα καὶ ἡ ὁποία ἐγέννησε τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως: οὗτος θέλει νὰ ἰδρύσῃ ὀρθολογικῶς τὴν καθολικότητα καὶ τὴν ἀναγκαιότητα τῆς ἠθικῆς. Κατὰ ταῦτα, οἷονδήποτε καὶ ἂν εἶναι τὸ ἀποτέλεσμα τῆς ἡμετέρας ἐνεργείας — ἐξαρτώμενον ἐκ τῶν ἐξωτερικῶν περιστάσεων — ἡ βούλησις, ὡς κινουμένη ἐκ τῆς συνειδήσεως τοῦ καθήκοντος, ἤτοι ὡς ἀγαθὴ βούλησις, ἐπραγματοποίησε δι' αὐτὸ τοῦτο ἀπόλυτον ἀξίαν. Ἡ ἠθικὴ λοιπὸν πραγματικότης εἶναι ὀλόκληρος ἐσωτερικὴ καὶ ἐνῶ κατὰ τὴν θεωρητικὴν γνῶσιν ἡ αὐτοσυνειδησία εἶναι δεδεμένη εἰς τὴν αἰσθητικότητα, ἄνευ τῆς ὁποίας δὲν δύναται νὰ κατασκευάσῃ τὴν φυσικὴν τάξιν ἡ ὁποία εἶναι ἀντικείμενον αὐτῆς, κατὰ τὴν ἠθικότητα ἡ αὐτοσυνειδησία ἀποδεικνύεται ὡς ἀνεξάρτητος ἐκ παντὸς ἐμπειρικοῦ ὄρου

προσπάθειαν, θυσίαν, θά σημαίνει πάντοτε πάλιν κατὰ τῶν ἡμετέρων φυσικῶν τάσεων. Ἐὰν δὲ σκοπὸς τῶν ἡμετέρων ἐνεργειῶν θά ὄφειλε νὰ εἶναι ἡ εὐδαιμονία, πολὺ καλύτερον θά μᾶς ὠφέλει εἰς τοῦτο τὸ ζῶδες ἐνστικτον ἢ ὁ λόγος. β) "Οτι ἡ ἐλευθερία εἶναι ὄρος τῆς ἠθικότητος: ἄμεσον πόρισμα τοῦ

καὶ μάλιστα μέτοχος τῆς νοητῆς πραγματικότητος. Εἰς τὴν συνείδησιν τοῦ καθήκοντος ἀποκαλύπτεται ἡ πραγματικότης ὅπως εἶναι καθ' ἑαυτὴν ἀπηλλαγμένη τῶν πέπλων τοῦ χώρου καὶ τοῦ χρόνου. Ἐχομεν οὕτω θετικόν τινα προσδιορισμὸν ἐκείνου τὸ ὁποῖον δὲν εἶναι φαινόμενον, ἂν καὶ πρακτικῆς τάξεως, (ὄχι δὲ πλέον μόνον ἀρνητικόν, ὅπως εἶχομεν κατὰ τὴν θεωρητικὴν ἐννοιαν τοῦ πράγματος κας' ἑαυτό). Ὁ ἄνθρωπος, ὡς ὑποκείμενον τοῦ καθήκοντος, ὡς πρόσωπον, ἀναγγέλλει ἑαυτὸν ὡς τὸ εἶναι ἄνευ τοῦ ὁποῦ οὐδὲν θά εἶχεν ἀξίαν εἰς τὸν κόσμον, καὶ βλέπει εἰς τὰ πράγματα τὰ μέσα διὰ τὴν πραγματοποίησιν τῆς πνευματικότητος του. Ἐὰν λοιπὸν ἡ ἀγαθὴ βούλησις ὀφείλῃ νὰ θέλῃ ὥστε τὸ ἀξιῶμα κατὰ τὸ ὁποῖον ἐνεργεῖ νὰ δύναται νὰ ἰσχύῃ ὡς καθολικὸς νόμος, αὕτη ποτὲ δὲν πρέπει νὰ ἀντιφάσκη οὔτε πρὸς τὸν ἑαυτὸν τῆς οὔτε πρὸς τὰς ἄλλας ἀγαθὰς βουλήσεις· ἤτοι αὕτη δὲν πρέπει νὰ ἀντιφάσκη ποτὲ πρὸς τὴν βούλησιν τῶν ἄλλων λογικῶν ὄντων, ὡς τοιούτων, πρέπει νὰ ἀναγνωρίζῃ ὅτι ταῦτα, ὡς λογικὰ ὄντα, ἔχουν τὸν σκοπὸν τῶν ἐν ἑαυτοῖς, οὐδὲ δύνανται νὰ θεωρηθοῦν ποτὲ ὡς ὄργανα ἐγωϊστικῶν θελήσεων. Δευτέρα διατύπωσις τῆς προστακτικῆς: «Πρᾶττε εἰς τρόπον ὥστε νὰ μεταχειρίζεσθαι τὴν ἀνθρωπότητα — τὴν λογικὴν φύσιν τοῦ ἀνθρώπου — ὅσον εἰς τὸ πρόσωπόν σου ὅσον καὶ εἰς τὸ πρόσωπον παντὸς ἄλλου, πάντοτε συγχρόνως ὡς σκοπὸν καὶ οὐδέποτε μόνον ὡς μέσον». Ἐκεῖνο τὸ ὁποῖον τώρα ὁ Kant εἰσάγει πρὸς καθορισμὸν τῆς δευτέρας διατυπώσεως τῆς προστακτικῆς εἶναι ὁ ταυτισμὸς λογικότητος καὶ ἀνθρωπότητος. Ἡ ἰδέα τῆς ἀνθρωπότητος ὡς τῆς ἐσωτέρας καὶ ὑπερτέρας φύσεως τῶν ἀνθρώπων, εἶναι ἡ ἀρχὴ ἡ ὁποία ἐπικρατεῖ κατὰ τὸν 18ον αἰῶνα, ἀρχὴ ἡ ὁποία εὐρίσκει εἰς τὸν Rousseau τὸν θερμότερον καὶ πειστικώτερον ὑποστηρικτὴν τῆς: Ἀλλ' ἐνῶ εἰς τὸν Rousseau ἡ ἀνθρωπότης αὕτη ἦτο κατ' οὐσίαν συναίσθημα, ἀθυορμησία, διὰ τὸν Kant αὕτη εἶναι λόγος, καθολικότης. Εἰς τὸν λόγον τῶ ὄντι εἶναι ἡ ἀρχὴ καὶ ἡ τελολογικὴ ὑφὴ ὅλης τῆς ἀνθρωπίνης πνευματικότητος. Ἡ πρώτη καὶ δευτέρα διατύπωσις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς εἶναι ἡ ἔκφρασις τῆς μορφῆς τῆς βουλήσεως ἐν σχέσει πρὸς δύο σημεία τῆς βουλήσεως: τὸ ἀξιῶμα καὶ τὸν σκοπὸν. Ἀλλ' ἐὰν παρατηρήσωμεν τὴν φύσιν τῆς βουλήσεως, ὡς ἠθικῆς βουλήσεως, δηλαδὴ ὡς ἴσης πρὸς τὸν καθαρὸν νόμον τοῦ λόγου, καὶ ἔχομεν ὑπ' ὄψει ὅτι τοιαύτη βούλησις εἶναι ἡ πρᾶξις τοιούτου νόμου καὶ δι' αὐτὸ καθολικῶς νομοθέτις διὰ πᾶσαν λογικὴν βούλησιν, δυνάμεθα νὰ συναγάγωμεν τὴν ἰδέαν τῆς βουλήσεως παντὸς λογικοῦ ὄντος ὡς βουλήσεως καθολικῶς νομοθετικῆς, ἐκ τῆς ὁποίας παράγεται ἡ τρίτη διατύπωσις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς.

προηγούμενου. Διότι τὸ καθήκον τὸ ὁποῖον συγκεντρώνει τὴν οὐσίαν τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως καθωρισμένης ὑπὸ τῆς καθολικότητος τοῦ λόγου, ἔχει ἀνάγκην, διὰ νὰ χρησιμεύσῃ ὡς κανὼν τοῦ πρακτικοῦ λόγου, νὰ εὔρη τὴν συγκεκριμένην του ἔκφασιν εἰς τινὰ ἀρχήν. Ποία πρέπει νὰ εἶναι ἡ ἀρχὴ αὕτη; "Ὁχι βε-

Ἡ ἀγαθὴ δηλαδὴ βούλησις ἐφ' ὅσον δὲν ὑπόκειται εἰς κανέν ἐξωτερικὸν ἐλατήριον, ἀλλὰ θέτει αὐτὴ ἡ ἴδια τὸν ἴδιόν της νόμον ὡς καθολικὸν καθ' ἑαυτὸν, εἶναι αὐτόνομος βούλησις, ἐλευθέρως παντὸς ἐξαναγκασμοῦ, μυσταγωγὸς καθολικῆς τινος λογικῆς τάξεως. Διὰ τῆς ἐξισώσεως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον ὁ ἄνθρωπος ἀποδεικνύεται ἀληθῶς πρόσωπον, ἀναγνωρίζεται ὅτι ἀνήκει κατὰ τὴν οὐσίαν του εἰς τὸν νοητὸν κόσμον. Τὸ ἐγὼ, λοιπὸν, μετέχον ὑπεραισθητῆς πραγματικότητος, μακρὰν ἀπὸ τοῦ νὰ λαμβάνῃ νόμον ἐκ τοῦ αἰσθητοῦ κόσμου, ἐπιβάλλει εἰς τοῦτον τὸν νόμον του. Τρίτη διατύπωσις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς: «Πράττε οὕτως ὥστε ἡ βούλησίς σου νὰ δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐγκαθιδρύουσα καθολικὴν νομοθεσίαν». Αἱ τρεῖς διατυπώσεις τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς δὲν εἶναι κατὰ τὸν Kant ἢ ἡ ἔκφρασις ἑνὸς καὶ τοῦ αὐτοῦ νόμου, οὕτως ὥστε ἐκάστη περιέχει ἐν αὐτῇ τὰς ἄλλας δύο. Ὁ λόγος τῆς διακρίσεως τῶν ἐδόθη ἐκ τούτου: ὅτι ἡ πρώτη διατύπωσις ἀφορᾷ τὴν μορφήν τοῦ αξιώματος ἴδιαν τῆς ἠθικῆς βουλήσεως ἢ ὅποια εἶναι μία, ἢ δευτέρως διατύπωσις ἀφορᾷ τὸ περιεχόμενον ἤτοι τοὺς σκοποὺς οἱ ὅποιοι εἶναι πολλαπλοὶ, καθ' ὅσον πᾶν λογικὸν ὄν εἶναι σκοπὸς καθ' ἑαυτὸ, ἢ τρίτη τὴν ἀρχὴν τῆς ἁρμονικῆς ἐνότητος πάντων τῶν αξιωμάτων καὶ τὴν συμφωνίαν πάντων τῶν σκοπῶν, δηλαδὴ τῶν λογικῶν βουλήσεων, εἰς τὸ βασιλῆιον τῶν σκοπῶν. Ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ τοῦ Kant θέτει ὡς νόμον τοῦ καθήκοντος ἐκείνην τὴν καθολικότητα τοῦ πνεύματος τὴν ὁποῖαν ὁ Χριστιανισμὸς εἶχε κηρύξει ὡς νόμον τῆς ἀγάπης.

Τὸ νὰ υπερβάλωμεν τὴν ἴδιαν ἡμῶν ἐμπειρικὴν ἀτομικότητα μὲ τὰς σκοτεινότητάς της καὶ τὰς στενότητάς της μὲ τὸν ἐγωϊσμόν της καὶ τὴν ἰδιοτέλειάν της, διὰ νὰ ἀντλήσωμεν ἐκ τοῦ φωτός τοῦ καθήκοντος ἐκεῖνον τὸν βαθύτερον ἀνθρωπισμόν, ὁ ὁποῖος εἶναι ὁ ζωογόνος χυμὸς τῆς ἡμετέρας καλυτέρας ζωῆς, τὸ νὰ ἀφοσιωθῶμεν εἰς ἠθικὸν νόμον, ὁ ὁποῖος νὰ ἰσχύῃ κατὰ πάντας τοὺς χρόνους καὶ ὑπὸ πάντας τοὺς οὐρανούς, καὶ νὰ μὴ ἀκολουθήσωμεν βέβαια οἰανδήποτε καιροσκοπικὴν καὶ ἐνδεχομένην ἐντολήν, μεταβλητὴν μὲ τὴν ἀλλαγὴν τῶν ὄρων οἱ ὅποιοι τὴν ἐδημιούργησαν, ἰδοὺ τὸ βαθύτερον ἐλατήριον τῆς καντιανῆς ἠθικῆς. Ἀπὸ τοῦ Χριστιανισμοῦ καὶ ἐντεῦθεν οὐδέποτε ὑψηλοτέρα φωνὴ ἐκάλεσε τὰ πνεύματα εἰς τὴν συνείδησιν τῆς ἀπολύτου ἀξιοπρεπείας τῶν καὶ δι' αὐτὸ καὶ τοῦ ἀπολύτου καθήκοντός των. Ἀλλ' ἡ κατηγορικὴ προστακτικὴ καὶ ἡ ἀπόλυτος ἀξιοπρέπεια τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος θὰ ἦσαν κεναὶ λέξεις, ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ἦτο μόνον φυσικὸν ὄν, πρᾶγμα μεταξύ τῶν πραγμάτων, ὑποκείμενον εἰς τὴν μηχανικὴν ἀναγκαιότητα ἢ ὅποια ἐπικρατεῖ εἰς τὸν κόσμον τῆς φυσικῆς

βαίως νόμος τις συναχθείς ἐξ ἐμπειρικῶν βεβαιώσεων, ἐπειδὴ οἰαδήποτε ἐμπειρικὴ βεβαίωσις ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι μόνον ἐξηρητημένη καὶ σχετικὴ, δὲν δύναται νὰ ἐκφράσῃ ἄλλο ἢ τὸ εἶναι τῶν πραγμάτων, τὴν ἀπλήν καὶ καθαρὰν βεβαίωσιν, ὅχι βέβαια τὸ δέον εἶναι τὸ ὁποῖον ἀποτελεῖ τὴν οὐσίαν τῆς πρακτικῆς ἐνεργείας. Δι' αὐτὸ πρέπει νὰ εἶναι καὶ αὕτη ἀρχὴ a priori τὴν ὁποῖαν εὐρίσκομεν σχεδὸν ἔμφυτον ἐντὸς ἡμῶν εἰς τὴν κατάστασιν τοῦ δυνάμει: ἀκριβῶς ὅπως εἰς τὸ γνωσιολογικὸν πεδῖον μόνον διὰ μέσου τούτων τῶν ἀρχῶν a priori δυνάμεθα νὰ ἔλθωμεν εἰς τὴν γνῶσιν. Ἐδῶ διαφαίνεται νέον τι στοιχεῖον ὡς κλείς ἐκείνου τοῦ νοητοῦ κόσμου εἰς τὸν ὁποῖον ἐν τῇ θεωρητικῇ ἡδυνάμεθα νὰ πλησιάσωμεν μόνον δι' ἀκαθορίστου συμβολικῆς παραστάσεως δηλαδὴ ἡ ἐλευθερία. Ἐπειδὴ ἐνῶ εἰς τὸ πεδῖον τῆς γνώσεως ὀφείλομεν ἐξ ἀνάγκης νὰ περιορισώμεν τὴν ἡμετέραν ἐξέτασιν εἰς τὸν κόσμον, ὅπως δίδεται πραγματικῶς εἰς ἡμᾶς, εἰς τὸ πεδῖον τῆς ἐνεργείας δύναται, ὡς ἀνάπτυξιν θεωρίας τοῦ δέοντος εἶναι, νὰ ἀφήσωμεν κατὰ μέρος παντελῶς τὸν περιορισμὸν ὁ ὁποῖος ἐπεβλήθη εἰς ἡμᾶς ὑπὸ τοῦ ἐξωτερικοῦ κόσμου. Δυνάμεθα πάντοτε νὰ συλλαμβάνωμεν ἐνέργειάν τινα ἀνεξάρτητον τῆς ἡμετέρας αἰσθητικότητος, δηλαδὴ ἐλευθέραν. Τοῦτο εἶναι σημεῖον εἰς τὸ ὁποῖον ὁ Καντ ἐπίστευσεν ὅτι δύναται νὰ βεβαιώσῃ τὸ πρω-

ἐμπειρίας. Ἄλλως τε, ἤδη κατὰ τὴν γνῶσιν τὸ γεγονός ὅτι αὐτὸ τὸ ἐγὼ μὲ τὴν συνθετικὴν τοῦ ἐνεργητικότητος a priori δημιουργεῖ τὸν κόσμον τῆς φύσεως καὶ τῆς ἐπιστήμης, ἀποδεικνύει ὅτι τὸ ἐγὼ δὲν εἶναι ἀντικείμενον τῆς ἐμπειρίας, ἀλλ' ἀποτελεῖ τὸ ἀνώτερον ὄριον αὐτῆς; ἡ διαμορφωτικὴ ἐνεργητικότης τοῦ καθαρῦ θεωρητικοῦ λόγου δύναται νὰ θεωρηθῇ ὡς ἐνδειξις πράγματός τινος καθ' ἑαυτό, νοουμενικῆς τινος πραγματικότητος, ἵπολύ περισσότερον σημαντικῆς ἐκείνου τοῦ σκοτεινοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό, ἐκ τοῦ ὁποῦ προέρχονται αἱ ἐντυπώσεις τῶν αἰσθήσεων, κατωτέρου ὄριου τοῦ κόσμου τῆς ἐμπειρίας. Ἄλλὰ κατὰ τὸν καθαρὸν πρακτικὸν λόγον, κατὰ τὴν ἀγαθὴν βούλησιν τὸ ἐγὼ εἶναι ἐνεργητικότης ἡ ὁποία ὀριστικῶς ἀπελευθερώνεται ἀπὸ πάσης ἐξαρτήσεως ἐκ τῆς φυσικῆς πραγματικότητος· ὁ ἄνθρωπος ἀναγγέλλει ἑαυτὸν ὡς αὐτόνομον, ὡς ἐλεύθερον, ἐλεύθερον κατὰ τὸν νόμον, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ ἠθικὴ βούλησις εἶναι λοιπὸν ὁ τύπος τοῦ πράγματος καθ' ἑαυτό, ἡ ὁποία ἐνεργεῖ ἐκτὸς τῆς μηχανικῆς ἀλληλουχίας ἡ ὁποία εἶναι ἴδιον τῆς φύσεως. Εἰς τὴν ἠθικὴν βούλησιν ὁ νοητὸς κόσμος ἀποκαλύπτεται ὡς κόσμος τῆς ἐλευθερίας, ὡς «βασίλειον σκοπῶν», ἦτοι ἕνωσις πνευμάτων εἰς τὴν ἀνιδιοτελεῖ ἀγάπην τοῦ ἀγαθοῦ.

τεῖον τοῦ πρακτικοῦ λόγου ἐπὶ τοῦ θεωρητικοῦ. Ἴδου παρουσιάζεται οὕτω ἐν ὅλῃ τῇ σπουδαιότητι τὸ μεταφυσικὸν πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, ὑπὸ τὴν νέαν του ὄψιν ἐλευθερίας τῆς ἡμετέρας βουλήσεως τοῦ ἐνεργεῖν. Ὑπὸ νέαν ὄψιν τῆς ἐλευθερίας, καθ' ὅσον τὸ περὶ ἐλευθερίας πρόβλημα ὃ Kant εἶχεν ἤδη εὐρέως πραγματευθῆ ὡς οὐσίαν ἐκείνης ἢ ὁποῖα εἶναι τὸ θεμελιώδες στήριγμα τῆς ὑπερβατικῆς Διαλεκτικῆς, δηλαδή τῆς κριτικῆς κατὰ τῆς ὀρθολογικῆς κοσμολογίας. Δηλαδή αὐτὸ τοῦτο τὸ πρόβλημα τῆς αἰτιότητος τὸ ὁποῖον ἤδη ἀπ' ἀρχῆς τῆς θεωρητικῆς του φιλοσοφίας ἐδείχθη τόσον ἀποτελεσματικόν, διὰ τὴν ὑπερνικήσῃ καὶ εἰς τὴν καθαρῶς γνωσιολογικὴν χώραν τὸν φαινομενισμόν τοῦ Hume, ὥστε νὰ φέρῃ τὸν Kant εἰς τὸ νὰ ἀντιπαραθέσῃ τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας εἰς τὸν νοητὸν κόσμον· παρουσιαζόμενον ἐκ νέου ὡς τὸ σπουδαιότερον στοιχεῖον τῆς θεωρητικῆς μεταφυσικῆς τοῦ Kant ὡς ἰδιαιτέρα ὄψις τῆς ἀντιθετικῆς θέσεως τοῦ λόγου ἐπειδὴ εἶναι παντελῶς ἀποδεκτὴ ἢ ἀναγκαιότης τῆς ἀτελευτήτου ἀλληλουχίας καὶ ἢ ἐλευθέρῃ πρωταρχικῇ δημιουργικῇ ἀυθορμησίᾳ ἐὰν ἐμμένωμεν σταθεροὶ εἰς τὴν διάκρισιν τοῦ αἰσθητοῦ καὶ τοῦ νοητοῦ· τὸ εὐρίσκομεν τέλος, εἰς τὴν ἠθικὴν μεταφυσικὴν ὡς ἔννοιαν πλήρη δυσκολιών, εἶναι ἀληθές, ἀλλὰ πολὺ περισσότερον πλησιάζουσιν εἰς τὴν ὀριστικὴν του συστηματοποίησιν. Ὁ Kant ὠνόμασε τὴν ἐλευθερίαν ἀναγκαῖον αἴτημα διὰ τὴν προχώρησιν, καθ' ὅσον ἄνευ ταύτης ἢ ἠθικῆς του διδασκαλίας καὶ δι' αὐτὸ ἢ τελειωτικὴ πλευρὰ τῆς μεταφυσικῆς του, θὰ ἔχανε παντελῶς ὄχι μόνον τὴν σπουδαιότητά της ἀλλ' αὐτὴν τὴν δυνατότητα τῆς ἀναπτύξεώς της. Τὰ τρία μεταφυσικὰ αἰτήματα, ἐλευθερία, ἀθανασία τῆς ψυχῆς, Θεός, τοῦ Kant ὑποστηρίζονται ἀπὸ ἀπόψεως τῆς ἀπολύτου ἠθικῆς· ὡς πρὸς δὲ τὴν ἐλευθερίαν ἰδιαιτέρως γνωρίζομεν ὅτι ἐὰν αὕτη παριστάνῃ χαρακτῆρα αἰτήματος ὡς *ratio essendi* τὸν τοιοῦτον χαρακτῆρα ἀποβάλλει ὀλίγον κατ' ὀλίγον καθ' ὅσον ἢ ἠθικὴ ἀπαίτησις ἢ ὁποῖα εἶναι ἐντὸς ἡμῶν, μᾶς καθιστᾷ συνειδητοῦς τῆς ἀπολύτου ἀληθείας τῆς ἐλευθερίας: γίνεται αὕτη *ratio cognoscendi* (1). Οὕτω ὁ Kant

1) «Ἡ ἐλευθερία εἶναι ἀναμφιβόλως *ratio essendi* τοῦ ἠθικοῦ νόμου, ὃ δὲ ἠθικὸς νόμος εἶναι *ratio cognoscendi* τῆς ἐλευθερίας». (Κ. π. λ. εἰσαγ. παραγρ. 2). Τὸ πρῶτον μέρος εἶναι φανερόν: ὅστις πιστεύει ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εἶναι ἐλεύθερος καὶ ἱκανὸς νὰ αὐτοπροσδιορισθῆ δὲν

δύναται νὰ βεβαιώνη εἰς τὴν «Θεμελίωσιν τῆς μεταφυσικῆς τῶν ἠθῶν» ὅτι ἡ ἔννοια τῆς ἐλευθερίας εἶναι ἡ κλεῖς διὰ τὴν ἐξήγησιν τῆς αὐτονομίας τῆς βουλήσεως. Ἐὰν ὁ ἄνθρωπος ὀφείλῃ νὰ εἶναι ἐλεύθερος διὰ νὰ ἐνεργῇ ἠθικῶς, συγχρόνως δὲ ὀφείλῃ καὶ νὰ ὑπακούῃ εἰς τὸν ἠθικὸν νόμον, πῶς δύναται νὰ συμβιβασθῇ ἡ ἐλευθερία καὶ ἡ ἀπόλυτος ὑπακοὴ εἰς τὸν νόμον; Πῶς δυνάμεθα δηλαδὴ τὰ θεωρήσωμεν ἐλεύθερον τὸ λογικὸν ὄν, εἴαν διὰ νὰ ἐνεργῇ ἠθικῶς εἶναι ἠναγκασμένον νὰ ὑφίσταται ἀπολύτως τὴν δύναμιν τοῦ ἠθικοῦ νόμου; Ἐκ τοῦ ὅτι ὁ ἄνθρωπος εἶναι νομοθέτης τοῦ ἑαυτοῦτου. Τὸ λογικὸν ὄν εἶναι ἐλεύθερον ὅταν ὑπακούῃ εἰς τὴν λογικότητα τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἐπειδὴ μόνον ἡ λογικότης τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἔχει τὴν ἀποκλειστικὴν αἰτίαν εἰς τὸ λογικὸν ὄν· πᾶσαι αἱ ἀνθρώπιναι πράξεις αἱ ὁποῖαι δὲν ἔχουν ἀποκλειστικῶς τοιοῦτον κινῶν ἐλατήριον, δὲν εἶναι ἐλεύθεραι, ἠθικαί, αὐτόνομοι ἀλλ' ἑτερόνομοι. Ὁ λόγος τῆς ὑπάρξεως τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς εὑρίσκεται εἰς τὸ καθῆκον, δηλαδὴ εἰς τὴν συνείδησιν, εἰς ἐκεῖνο τὸ κα-

δύναται προφανῶς νὰ τὸν ὑποχρεώσῃ νὰ ἀκολουθήσῃ τὸν ἠθικὸν νόμον, πολὺ δὲ ὀλιγώτερον, νὰ τὸν κατηγορήσῃ ὅτι δὲν ἠκολούθησε τὸν νόμον. Ὁ ἠθικὸς νόμος μένει ἄνευ ριζῶν, ἄνευ λόγου τῆς ὑπάρξεώς του, εἴαν δὲν δεχθῶμεν τὴν ἐλευθερίαν τῆς ἀνθρωπίνης βουλήσεως. Διὰ νὰ ἐννοήσωμεν τὸ δεύτερον μέρος πρέπει νὰ ἔχωμεν ὑπ' ὄψει τὸ πνεῦμα τῆς καντιανῆς γνωσιολογίας: ἡ ἐλευθερία καθ' ἑαυτὴν εἶναι τι ἄγνωστον (νοούμενον) καθ' ὅσον ὑπερβαίνει καθ' ὄλκληριαν τὸν κόσμον τῆς ἐμπειρίας, καὶ δι' αὐτὸ ὑπερβαίνει τὴν ἡμετέραν γνωστικὴν ἱκανότητα. Ἀλλὰ περὶ τοῦ ἠθικοῦ νόμου ἔχομεν ἄμεσον βεβαιότητα εἰς τὸ βάθος τῆς ἡμετέρας συνειδήσεως, καθ' ὅσον αἰσθανόμεθα ὅτι ἔχομεν τὴν ἱκανότητα νὰ προσδιορίζωμεν ἡμεῖς αὐτοὶ τὴν ἡμετέραν βούλησιν ἐκ τοῦ καθαροῦ ἠθικοῦ νόμου, ἀνεξαρτήτως οἰουδήποτε ἐμπειρικῶ ἐλατηρίου. Ἀλλ' αὐτοπροσδιορισμὸς εἶναι ἀκριβῶς ἡ ἐλευθερία· ὥστε διὰ μέσου τοῦ νόμου γνωρίζομεν τὴν ἐλευθερίαν, ἡ ὁποία δι' ἑαυτὴν θὰ ἦτο ἄγνωστος. Ἡ ἐλευθερία αὕτη δὲν εἶναι πλέον ἡ κενὴ ἀρνητικὴ ἔννοια τοῦ μέσου αἰῶνος, ἐλευθερία ἐκλογῆς, (*liberum arbitrium indifferentiae*), ἡ ὁποία δὲν δίδει εἰς τὸν ἄνθρωπον ἄλλην δυνατότητα ἢ τὴν δυνατότητα τοῦ νὰ ἀπέχη ἢ νὰ ἐνεργῇ, ἀλλὰ πάντοτε ἐξ ἐξωτερικῶν ἐλατηρίων, ἀλλ' ἀληθῆς ἐλευθερία συγκεκριμένη καὶ θετικὴ: ἡ ἱκανότης νὰ παρεμβαίῃ ὡς ἐλευθέραι αἰτία (αἰτιότης κατὰ τὴν ἐλευθερίαν) εἰς τὴν ἀνεξάντλητον ἄλυσιν αἰτίων καὶ αἰτιατῶν, ἡ ὁποία ἐξελίσσεται εἰς τὸν κόσμον, καὶ πρὸ παντός ἱκανότης τοῦ αὐτοπροσδιορίζεσθαι, δηλαδὴ τοῦ νὰ λαμβάνῃ τὸ ἐλατήριόν της παρὰ τοῦ ἑαυτοῦ της, καὶ ὄχι παρ' οἴου-
δήποτε ἄλλου.

θαρόν ἐγὼ τὸ ὅποῖον εἶναι ὁ ὄρος πάσης πνευματικῆς ἐνεργητικότητος καὶ τὸ ὅποῖον οὐδὲν ἔχει ἀπὸ τοῦ ἐφημέρου τῶν ἐντύπωσεων καὶ τῶν ἐπιθυμιῶν τοῦ ἀτόμου.

Ὁ λόγος δηλαδή τῆς ὑπάρξεως τοῦ ἠθικοῦ νόμου δὲν εἶναι εἷς τι ἐκτὸς ἡμῶν, ἀλλ' εἷς τι τὸ ὅποῖον εἶναι ἐντὸς ἡμῶν, τὸ ὅποῖον ἀποτελεῖ μέρος ἡμῶν αὐτῶν, τὸ ὅποῖον εἶναι ἢ βαθύτερα καὶ ὑπερτέρα ἔκφανσις τῆς ἡμετέρας προσωπικότητος: μὲ μίαν λέξιν, ἢ αὐτονομία τοῦ πνεύματος. Ἡ αὐτονομία εἶναι οὕτω τὸ σημεῖον συναντήσεως, ἢ σύνθεσις τῆς διαφορᾶς μεταξὺ τῆς θέσεως τὴν ὅποιαν παριστάνει ἢ ἐλευθερία καὶ τῆς ἀντιθέσεως τὴν ὅποιαν παριστάνει ὁ νόμος. Τοιαύτη αὐτονομία βεβαίως ἠδύνατο νὰ συλληφθῆ, ἐποπτικῶς ὡς παραγωγή ἐκ τῆς θεωρητικῆς: ὅπως εἰς τὸ γνησιολογικὸν πεδῖον ἢ ἐνεργητικότητος τοῦ ὑποκειμένου καθιστᾶ δυνατὴν τὴν πράξιν τοῦ γινώσκειν, οὕτω εἰς τὸ πεδῖον τοῦ πράττειν ὤφειλε νὰ εἶναι τι τὸ ὅποῖον εἶναι ἐντὸς ἡμῶν καὶ ὄχι τι τὸ ὅποῖον εἶναι εἰς τὸν ἐξωτερικὸν κόσμον τὸ ὅποῖον νὰ καθορίζῃ τὰς ἡμετέρας πράξεις. Συμβαίνει οὕτω καὶ εἰς τὸ ἠθικὸν πεδῖον ὅ,τι συνηντήσαμεν εἰς τὸ θεωρητικὸν πεδῖον: ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον εἶναι τὸ ἐνδότερον καὶ βαθύτερον ἐντὸς ἡμῶν καὶ τὸ ὅποῖον δι' αὐτὸ θὰ ἐνομίζομεν ὅτι δυνάμεθα νὰ ὀνομάζωμεν τὸ περισσότερον ὑποκειμενικόν, εἶναι ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον ἔχει μεγαλυτέραν ἀντικειμενικὴν ἀξίαν. Κατ' αὐτὸν τὸν τρόπον λύεται ἠθικῶς ἐκεῖνο τὸ ὅποῖον θεωρητικῶς ἐφαίνετο ἀδύνατον: τὸ πρόβλημα τῆς ἐλευθερίας, τὸ ὅποῖον ὁ θεωρητικὸς λόγος εἶχεν ἀνωφελῶς ζητήσῃ νὰ ἀποδείξῃ ἀνερχόμενος ἐκ τῆς ἀτελευτήτου σειρᾶς τῶν αἰτιῶν εἰς τινὰ πρώτην αἰτίαν ἢ ὅποια, ὅπως ἡ οὐσία τοῦ Σπινόζα, ἦτο *causa sui*. Διὰ τῆς αὐτονομίας ὡς λύσεως τῆς ἀντιθέσεως ἐλευθερίας καὶ νόμου ἔχομεν νέαν ἀπόδειξιν τοῦ ἀπολύτου ἰδανισμοῦ τῆς καντιανῆς μεταφυσικῆς καθ' ὅσον εἰς τὴν αὐτονομίαν ἐκδηλώνεται ἐκ νέου ἢ δημιουργικὴ ἐνεργητικότης τοῦ ἐγὼ καὶ ὅ,τι ἀφορᾶ τὸ ἀπόλυτον, ὅπως εἰς τὴν θεωρίαν τῆς γνώσεως εἶχομεν πρώτην ἔμμεσον ἔνδειξιν μὲ τὴν θεωρίαν τοῦ *a priori* γενικῶς καὶ μὲ τὴν θεωρίαν τῆς ἐνεργητικότητος τῆς διανοίας ἄμεσον ὀριστικωτέραν βεβαίωσιν διὰ τῆς γνώσεως μὲ ἐννοίας. Τοῦτο δὲ ἐπειδὴ, ἐάν εἶναι ἀληθές ὅτι ἡ αὐστηρότης τῆς κατηγορικῆς προστακτικῆς θὰ ἐφαίνετο ἐκ πρώτης ὄψεως ὅτι φέρει ἔνεκα τῆς ἀπολύτου

εις αὐτὴν ὑποταγῆς· μείωσιν τινὰ τῆς ἡμετέρας ἀξιοπρεπείας ὡς ἐλευθέρων καὶ λογικῶν ὄντων, εἶναι ἐπίσης ἀληθές ὅτι ὁ ἄνθρωπος δὲν εὐρίσκει ἢ εἰς αὐτὸν τὸν ἴδιον τὴν πηγὴν αὐτοῦ τοῦ νόμου: ἐκείνην τὴν ἔννοιαν τῆς Selbstgesetzlichkeit εἰς τὴν ὁποίαν ὁ Cassirer βλέπει τὸν πυρῆνα τῆς καντιανῆς φιλοσοφίας (E. Cassirer, Kants Leben und Lehre. Berlin 1921 σελ. 335). Ἴδου ἡ ἀνθρωπίνη προσωπικότης νὰ λαμβάνη ἐντελῶς ἄλλην ὄψιν· ἴδου αὕτη φερομένη εἰς τὴν ὑψίστην ἔκφασιν αὐτῆς· ἴδου νὰ καθορίζεται ἀναλογία τις μεταξύ τῆς ἀνθρωπίνης προσωπικότητος καὶ τῆς θεότητος: ἡ αὐτονομία ἢ ὁποία εἶναι εἰς τὴν κατηγορικὴν προστακτικὴν δίδει τοῦτο τὸ εἶδος τῆς ἀνυψώσεως τοῦ ἐγώ, ὡς ὄντος λογικοῦ, ὡς νοουμένου. Εἰς τὴν ἔννοιαν τοῦ πνεύματος τὴν ὁποίαν ὁ Kant ἐγκαινιάζει μεταβαίνων ἐκ τοῦ θεωρητικοῦ πεδίου εἰς τὸ πρακτικόν, — εἰς ταύτην τὴν ἠθικότητα ἢ ὁποία νικᾷ ἐντὸς ἡμῶν τὴν φύσιν καὶ περιφρονεῖ τὴν ἐμπειρίαν, καὶ ἡ ὁποία δὲν στηρίζεται εἰς κανέν δεδομένον (1), καὶ ἡ ὁποία μᾶς καθιστᾷ νομοθέτας καὶ μετόχους νοητοῦ τινος βασιλείου καὶ πραγματοποιοῦ τὴν ἡμετέραν οὐσίαν — ἀκτινοβολεῖ ἡ ἀληθῆς ὑποκειμενικότης. Καὶ ἐκ ταύτης τῆς ἐννοίας πρῶτον καὶ βαθύτερον ἢ ἐκ τῆς a priori συνθέσεως κατὰ τὴν θεωρητικὴν σημασίαν ὁ μετὰ τὸν Kant ἰδανισμὸς ὠρμήθη πρὸς τινὰ περισσότερον συγκεκριμένην ἐκδοχὴν ὑποκειμενικότητος, συνάπτουσιν ταύτην μὲ ἐκείνην τὴν γνῶσιν ἀπὸ τῆς ὁποίας ὁ Kant προσεπάθει νὰ τὴν ἀποσπάσῃ. Διὰ τοῦ Fichte ἐξάιρεται τὸ ἀπόλυτον τοῦ νοητοῦ χαρακτήρος τῆς ἠθικῆς κατὰ τὴν προσπάθειαν νὰ ἀναλυθῇ πᾶν πραγματικοκρατικὸν ὑπόλειμμα· ὁ φαινομενικὸς χαρακτήρ τῆς γνῶσεως ἀποκαλύπτει τὸ πεπερασμένον αὐτῆς· καὶ χωρὶς νὰ ληφθῇ ὑπ' ὄψιν ὁ κριτικὸς χωρισμὸς τῶν δικαιωμάτων τῆς θεωρητικότητος καὶ τῆς ἐνεργείας· ἡ θεωρητικότης ὑποτάσσεται εἰς τὴν ἐνέργειαν.

«Πεπερασμένον ὄν δὲν εἶναι πεπερασμένον ἢ ὡς διανόησις: ἡ πρακτικὴ νόμοθεσία τὴν ὁποίαν τοῦτο ὀφείλει νὰ ἔχη

1) Ἀποκλεισμὸς παντὸς προϋποτιθεμένου ἀντικειμένου, a priori τῆς ἀρχῆς, τυπικότης τοῦ κινουμένου ἐλατηρίου, ἐλευθερία τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας, αὐτονομία τῆς βουλήσεως, εἶναι ἡ πρακτικότης τοῦ λόγου κατὰ τὸ ἀπόλυτον αὐτοῦ.

ἀπὸ κοινοῦ μὲ τὸ ἄπειρον, δὲν δύναται νὰ ἐξαρτᾶται ἐκ μηδενὸς ἐκτὸς αὐτοῦ», (Eichte, θεωρία τῆς Ἐπιστήμης).

Ἄλλ' ἐὰν αὕτη ἡ ἀγαθὴ βούλησις παριστᾷ τὸ «ὑπέρτατον» ἀγαθὸν, καθ' ὅσον κατ' οὐσίαν εἶναι ἐλευθέρα, δὲν σημαίνει δι' αὐτὸ ὅτι εἶναι τὸ ὅλον ἀγαθὸν, ὅτι δηλαδή ἡ ἀνθρωπίνη ἐνεργητικότης εὐρίσκει εἰς αὐτὴν τὴν τελείωσίν της. Πράγματι ἡ ἐπιθυμία τοῦ ἀνθρώπου, ὅπως δυνάμεθα νὰ τὸν γνωρίσωμεν, δηλαδή ἐμπειρικὸν ὄν μὲ νοητὴν ὑπόβασιν, δὲν εὐρίσκει ἱκανοποίησιν μὲ τὴν ἐκπλήρωσιν τῆς ἀγαθῆς βουλήσεως· ἡ ἐπιθυμία αὕτη μάλιστα ἔνεκα τοῦ ἐνστικτώδους χαρακτήρος τῆς καθολικότητος της καὶ τῆς ἀναγκαιότητος τῆς ἀρχῆς ὅτι τὸ πᾶν εἰς τὸν κόσμον πρέπει νὰ ἔχη αἰτίαν, ὀφείλει νὰ ἔχη τὸν λόγον τῆς ὑπάρξεώς της. Εἶναι δι' αὐτὸ ἀναγκαῖον νὰ διασαφήσωμεν καὶ εἰς τί συνίσταται τοῦτο τὸ δεύτερον στοιχεῖον τὸ ἐνυπάρχον εἰς τὸ ἐγώ. «Ἡ εὐδαιμονία» λέγει ὁ Καντ, εἶναι ἡ κατάστασις λογικοῦ τινος ὄντος, ἐν τῷ κόσμῳ, εἰς τὸ ὅποῖον, κατὰ τὴν διάρκειαν ὅλης τῆς ὑπάρξεώς του, τὸ πᾶν παρουσιάζεται συμφώνως πρὸς τὰς ἐπιθυμίας του» (Κρ. π. λ. Βιβλ. II κεφ. II παραγρ. 5). Ἄλλ' ἡ βούλησις ἢ ἀποκλειστικῶς ἀγαθὴ ἢ ὅποια ἀναπτύσσεται εἰς τὴν κατηγορικὴν προστακτικὴν, ὡς τὸ μόνον ἐλατήριον προσδιοριστικὸν αὐτῆς, ἂν καὶ ἀποτελεῖ μέρος τοῦ ἐγώ, οὐδεμίαν σχέσιν ἔχει μὲ ἐκεῖνα τὰ ἐλατήρια τὰ ὅποια εἰς τὸν ἐμπειρικῶς ἐννοούμενον κόσμον εἶναι κατάλληλα νὰ ἐξεγείρουν τὴν ἡμετέραν ἐπιθυμίαν πρὸς ἀποκτησιν τῆς εὐδαιμονίας. Συγχρόνως ἡ εὐδαιμονία εἶναι ἀπαράιτητος διὰ τὴν πλήρη ἱκανοποίησιν τῆς ἡμετέρας πρακτικῆς ἐνεργείας. Μὲ ἄλλας λέξεις: ἐὰν ἡ ἀγαθὴ βούλησις μᾶς φέρει εἰς τὴν ἀρετὴν ὡς τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν¹⁾, εἶναι ἀνάγκη διὰ νὰ δυνηθῇ τοῦτο νὰ συμπληρωθῇ ἤτοι διὰ νὰ γίνῃ (κατὰ τὴν

1) Ὁ Καντ διαστέλλει τὸ ὑπέρτατον ἀγαθὸν ἀπὸ τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ. «Ἡ ἐννοία τοῦ ὑψίστου (des höchsten) περιέχει ἤδη διττὴν σημασίαν ἢ ὅποια, ἐὰν δὲν προσέξωμεν, δύναται νὰ δώσῃ ἀφορμὴν εἰς ἀνωφελεῖς συζητήσεις. Ὑψιστον δύναται νὰ σημαίνῃ ὑπέρτατον (das oberste) («supremum») ἢ ἀκόμη καὶ τέλειον (das vollendete) («consummatum»). Τὸ πρῶτον εἶναι ὁ ἀνεξάρτητος ὅρος δηλαδή μὴ ὑπαγόμενος ὑπὸ οὐδένα ἄλλον ὄρον (originarium)· τὸ δεύτερον εἶναι τὸ ὑπέρτατον ὅλον τὸ ὅποῖον δὲν δύναται νὰ εἶναι μέρος μεγαλυτέρου τινὸς ὅλου καὶ τοῦ αὐτοῦ εἶδους («perfectissimum»). (Κρ. π. λ. Βιβλ. II, Κεφ. II). Τὸ ὑπέρτατον λοιπὸν περιορίζεται εἰς τὴν ἀπλὴν πρωτοτυπίαν, δηλαδή εἰς τὴν

γλώσσαν τοῦ Kant) ὕψιστον νὰ προστεθῆ εἰς αὐτὸ ἢ εὐδαιμονία οὕτως ὥστε μόνον ὅταν θὰ δυνηθῶμεν νὰ ἐπιτύχωμεν τὴν σύνθεσιν ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας θὰ ἔχωμεν τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ἤτοι τὴν πραγματοποίησιν τοῦ ἀρίστου κόσμου, τοῦ κόσμου τοῦ καθαροῦ λόγου. Δηλαδή ἐὰν ἡ ἀρετὴ εἶναι τὸ ὑπέρτατον ἀγαθόν, δὲν εἶναι ἐπαρκῆς διὰ νὰ ἐπιτύχωμεν τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ἐννοοῦντες ὑπὸ τὸ ὕψιστον ὄχι τὸν ὕψιστον βαθμὸν μιᾶς σειρᾶς ἰδιαιτέρων ἀγαθῶν μὲ τὸν ἀποκλεισμὸν πάντων τῶν ἄλλων ἢ μερικῶν ἐξ αὐτῶν, ἀλλὰ τὴν ὁλότητα τῶν ἀγαθῶν. Εἰς ταύτην δὲ τὴν ὁλότητα παρουσιάζονται καὶ πάντα ἐκεῖνα τὰ ἀγαθὰ τὰ ὁποῖα ἀποτελοῦν τὴν εὐδαιμονίαν. Ἄλλὰ κατὰ τίνα τρόπον δύναται νὰ εἶναι δυνατὸν τὸ ὕψιστον ἀγαθόν; Ἡδὴ οἱ ἀρχαῖοι εἶδον τὴν ἀνάγκην διὰ τὴν ἠθικὴν ζωὴν τῆς συζεύξεως τῆς ἀρετῆς μὲ τὴν εὐδαιμονίαν καὶ τοιαύτην σύζευξιν ἐπίστευον οὗτοι (οἱ Στωϊκοὶ καὶ οἱ Ἐπικουρίοι π. χ. ἂν καὶ ὁρμῶνται ἐκ δύο διαφόρων ἀπύψεων) ὅτι εὖρον εἰς τὴν συνταύτισίν των, ἤτοι ὅτι ὁ μεταξὺ των δεσμός εἶναι ἀναλυτικός.

Ἄλλὰ διὰ ταύτην τὴν συγχώνευσίν των εἰς τὸ ὕψιστον ἀγαθόν, ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία συνδέονται μόνον, δὲν συνταυτίζονται. Ἐπομένως ποτὲ δὲν δυνάμεθα νὰ εὕρωμεν ἀναλυτικῶς τὴν ἀρετὴν ὁρμώμενοι ἐκ τῆς εὐδαιμονίας καὶ τὴν εὐδαιμονίαν ὁρμώμενοι ἐκ τῆς ἀρετῆς. Οἱ Στωϊκοὶ ἤθελον νὰ εὕρουν τὴν εὐδαιμονίαν εἰς τὴν ἀπλῆν ἀρετὴν, καὶ οἱ ἐπικουρίοι ἤθελον νὰ εὕρουν τὴν ἀρετὴν εἰς τὴν ἀπλῆν εὐδαιμονίαν. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν συμβαίνει ἐπειδὴ ἔχει ἤδη δειχθῆ ὅτι ἀρετὴ καὶ εὐδαιμονία εἶναι ὄχι μόνον «δύο παντελῶς διάφορα στοιχεῖα τοῦ ὕψιστου ἀγαθοῦ» (Κρ. π.λ. Βιβλ. II, Κεφ. II), ἀλλὰ πολλάκις εὗρισκονται ἀντιτιθέμενα τὸ ἓν πρὸς τὸ ἄλλο, καθ' ὅσον ἡ ἀρετὴ εἶναι ἀκριβῶς ἢ ἄρνησις ἐκείνου τὸ ὁποῖον πολλάκις εἶναι ἢ ἡμετέρα φυσικὴ ἐπιθυμία. Μένει λοιπὸν ἀποδεδειγμένον ὅτι μεταξὺ ἀρετῆς καὶ εὐδαιμονίας ὑπάρχει μόνον συνθε-

ἀπλῆν ἀνεξαρτησίαν καὶ ἐπομένως ἀναγκαιότητα. Ἐνῶ τὸ ὕψιστον εἶναι ἢ πλήρης ὁλότης, ἐπομένως εἶναι τέλειον «consummatum», ἤδη πλήρες, τοιοῦτον ὥστε τίποτε δὲν ἐλλείπει ἀπ' αὐτοῦ, τίποτε δὲν δυνάμεθα νὰ προσθέσωμεν. ἐπομένως τοιοῦτον ὥστε νὰ μὴ ζητῆ καμμίαν ἐνέργειαν διὰ νὰ εἶναι ὅ,τι εἶναι.

τικός δεσμός, ήτοι δεσμός εις τὸν ὁποῖον πρέπει νὰ ἐμφανισθῆ καὶ ἡ αἰτιώδης σχέσις (πραγματικός δεσμός, κατὰ τὸν νόμον τῆς αἰτιότητος). Οὕτω, τὸ ζήτημα παρουσιάζεται μόνον κατὰ τοὺς δύο τούτους τρόπους: ἢ ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ κινουσα αἰτία τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρετῆς, ἢ τὸ ἀξίωμα τῆς ἀρετῆς ὀφείλει νὰ εἶναι ποιητικὴ αἰτία τῆς εὐδαιμονίας (Κρ. π.λ. Βιβλ. II, Κεφ. II, παράγρ. 1). Καὶ αἱ δύο αὗται αἱ ὑποθέσεις δὲν εἶναι δυναταί. Ἡ πρώτη εἶναι ἀπολύτως ἀδύνατος ἐπειδὴ, ὅπως ἔχει ἀποδειχθῆ εἰς τὴν ἀναλυτικὴν τῆς Κριτικῆς τοῦ πρακτικοῦ λόγου, ἐκείνη ἢ ὁποῖαδήποτε προστακτικὴ ἢ ὁποῖα ὑπαγορεύει εἰς ἐμὲ νὰ ἐνεργῶ κατὰ τοιοῦτον τρόπον ἐπειδὴ ἐὰν οὕτω πράττω θὰ εἶμαι εὐδαίμων εἶναι προστακτικὴ δεξιότητος, ἑτερόνομος, καὶ δὲν δύναται νὰ ἀποτελέσῃ τὸ θεμέλιον τῆς ἀρετῆς. Καὶ ἡ δευτέρα εἶναι ἀδύνατος ἐπειδὴ εἶδομεν ὅτι τὸ ἐνεργεῖν κατὰ τὴν ἀρετὴν ὡς ἀντικειμενικὸν στοιχεῖον καθοριζόμενον ὑπὸ τοῦ θριάμβου τοῦ λόγου ἐπὶ τῆς ὀρμῆς εἶναι πολλάκις κώλυμα διὰ τὴν ἀπόκτησιν τῆς εὐδαιμονίας. Εὐρισκόμεθα οὕτω πρὸ ἀντινομίας τοῦ πρακτικοῦ λόγου πρὸς λύσιν δὲ ταύτης ὀφείλομεν νὰ ἀναφερθῶμεν εἰς τὴν III ἀντινομίαν τῆς Κριτικῆς τοῦ καθαροῦ λόγου εἰς τὴν ὁποῖαν ἀντιτίθεται ἡ ἐλευθερία πρὸς τὴν φυσικὴν ἀναγκαιότητα. Ὅπως ἐκεῖ οἱ δύο ὅροι δὲν εἶναι ἀσυμβίβαστοι ἐὰν θεωρήσωμεν τὴν ἐλευθερίαν ὡς νοουμενικὸν στοιχεῖον, ἢτοι ὡς τὴν ἀνεξάρτητον αἰτιότητα, ἀλλὰ προσδιορίζουσιν τὴν ἐνεργοῦσαν αἰτίαν, οὕτως ἐδῶ, ἐὰν ὡς πρὸς τὴν πρώτην πρότασιν (ἡ ἐπιθυμία τῆς εὐδαιμονίας ὀφείλει νὰ εἶναι ἡ κινουσα αἰτία τοῦ ἀξιώματος τῆς ἀρετῆς) δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν ὅτι εἶναι ἀπολύτως ἐσφαλμένη, δὲν δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν τὸ αὐτὸ περὶ τῆς δευτέρας προτάσεως (τὸ ἀξίωμα τῆς ἀρετῆς ὀφείλει νὰ εἶναι ποιητικὴ αἰτία τῆς εὐδαιμονίας). Τὸ ἐσφαλμένον ταύτης εἶναι ἐξηρητημένον καθ' ὅσον εἰς τὸν ἡμέτερον κόσμον τὸ ἐνεργεῖν ἀποκλειστικῶς κατ' ἀρετὴν δὲν εἶναι δυνατόν νὰ εἶναι καὶ φορεὺς εὐδαιμονίας, ἐπειδὴ αἱ ὀρμαὶ τῆς αἰσθήσεως εἶναι εἰς ἀντίθεσιν πρὸς τὴν ἀρετὴν. Ἡ πρακτικὴ πραγματοποίησις τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ εἶναι οὕτω ἐπιτευκτὴ μὲ τὴν συνταύτισιν τῆς ἐπιθυμίας καὶ τῆς ἀρετῆς: ὅταν δηλαδὴ ἡ ἡμετέρα ἐπιθυμία δὲν εὐρίσκεται εἰς ἀντίθεσιν μὲ τὸν λόγον. Ἄλλὰ τοῦτο δὲν δύναται νὰ γίνῃ, κατὰ τὸν Kant, ἢ εἰς ὑπερ-

βατόν κόσμον ἤτοι κόσμον ὅπου δὲν παρουσιάζεται πλέον αὕτη ἢ αἰσθητὴ ὀρμὴ ἢ ὁποῖα προσκρούει ἐναντίον τῆς ἀρετῆς τὴν ὁποῖαν θεωροῦμεν ὡς καθαρὸν λόγον (πρακτικόν). Ἡ κατάστασις πάλης δίδει εἰς ἡμᾶς τὴν οὐσίαν τῆς ἠθικότητος. Τοῦτο δὲ δύναται νὰ πραγματοποιηθῇ μόνον εἰς τινὰ κατάστασιν «ἀγιότητος» ἢ ὁποῖα εἶναι ἀκριβῶς ἢ τελεία συμφωνία τῆς βουλήσεως πρὸς τὸν ἠθικὸν νόμον. Τοιαύτη διαφωνία ὑπάρχει ἐντὸς μου καθ' ὅσον ἐγὼ δὲν εἶμαι ἢ συνένωσις αἰσθητοῦ καὶ νοητοῦ, καθ' ὅσον δηλαδὴ τὸ ἐγὼ μου ἀνήκει συγχρόνως εἰς δύο κόσμους κατὰ τινὰ ἀδυσώπητον διαλεκτικὴν θέσεως καὶ ἀντιθέσεως, ἢ ὁποῖα ποτὲ δὲν θὰ δυνηθῇ νὰ εὕρη τὴν σύνθεσιν τῆς εἰς τὸν κόσμον τῶν φυσικῶν συνδέσεων. Ἡ σύνθεσις αὕτη εἶναι δυνατὴ μόνον ὅταν τὸ ὑπερβατικὸν ἐγὼ κατὰ τὴν ἀγωνιώδη τάσιν του νὰ ἐλευθερωθῇ ἀπὸ πάσης σκωρίας τῆς αἰσθήσεως θὰ δυνηθῇ μὲ τὴν ἐκμηδένισιν τῆς αἰσθητικότητος (δηλατὴ μὲ τὸν θάνατον), νὰ ἐλευθερωθῇ ὀριστικῶς ἀπὸ πάσης ἐμπειρικῆς ἀναγκαιότητος καὶ νὰ εἶναι ἀπεριοριστῶς μόνον αὐτὸ τὸ ἴδιον. Ἐὰν δὲ ἡ πλήρης αὕτη συμφωνία, ἢ ὁποῖα ἐν τούτοις δὲν εἶναι ὑποθετικὴ ἀλλ' ἀπαίτησις τοῦ καθaroῦ πρακτικοῦ λόγου, δὲν εἶναι δυνατὴ ἢ μὲ τὸ τέλος τῆς ζωῆς τῆς αἰσθήσεως, σημαίνει ὅτι αὕτη κατὰ τὴν ἡμετέραν ζωὴν εἶναι δυνατὴ μόνον ὡς τάσις, ὡς ἀκατάπαυστόν τι τείνειν πρὸς αὐτήν. Αὕτη ἢ αἰωνία προσπάθεια τοῦ πνεύματος θὰ πρέπη οὕτω νὰ χωρῇ ἐπ' ἀπειρον: ἐντεῦθεν ἢ ἀνάγκη τοῦ αἰτεῖσθαι πράγμα τι τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ἐκτὸς χρόνου (ἀφοῦ ἄπειρος χρόνος δὲν εἶναι καταληπτός) τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι ὑπερβατόν, τὸ ὁποῖον νὰ εἶναι δηλαδὴ ἀθάνατον. Ἀθανασία ὄχι βέβαια, ἐνοεῖται καλῶς, καθ' ὅσον αὕτη σημαίνει κατὰ τὸν Kant τι τὸ στατικῶς ἀμετάβλητον, ἄλλος τις κόσμος κείμενος θὰ ἐφαινετο ὡς δυνάμεθα νὰ εἴπωμεν, εἰς τόπον διάφορον τοῦ ἡμετέρου. Ἀλλὰ ἀθανασία ἐξελισσομένη εἰς τοῦτον τὸν ἡμέτερον κόσμον ὅταν τὸ ἐγὼ ἐλευθερούμενον (ἀκριβῶς μὲ τὸν θάνατον) ἀπὸ τῆς χρονικῆς καὶ χωρικῆς αἰσθητῆς ἐποπτείας εἰς τὴν ὁποῖαν εἶναι συνδεδεμένον διὰ τῆς σωματικότητος, θὰ δυνηθῇ τέλος νὰ ζῆ ἐν τῇ πνευματικῇ ἐποπτεία τῆς ἐνότητος τοῦ παντός τὴν ὁποῖαν μάτην ἐζήτει νὰ ἐπιτύχῃ διὰ μέσου τῆς ἐνοποιούσης κατασκευῆς τῆς διανοίας ὅταν, ἀκόμη κατὰ τὴν φαινομενικὴν του ὑπαρξίν, δὲν ἠδύνατο νὰ ἀποχωρισθῇ ποτε παν-

τελῶς ἀπὸ τῆς ἐμπειρικῆς ἀπόψεως. Οὕτω διατυποῦται ὀρθολογικῶς κατὰ τρόπον ἀποκλειστικῶς ἀπόλυτον ἢ ἀθανασία τῆς ψυχῆς ἢ ὁποῖα κατ' οὐδένα τρόπον ἦτο δυνατόν νὰ ἀποδειχθῇ, κατὰ τὸν Kant, θεωρητικῶς, ἐφ' ὅσον ἡ μονιμότης τῆς ὄφειλε νὰ εἶναι, ἀλλὰ διὰ νὰ εἶναι πράγμα τι καὶ ὄχι ἀπλή τάσις ἰδανικὴ, ἔπρεπε νὰ εἶναι ἐν τῷ χρόνῳ καὶ δι' αὐτὸ κατὰ τρόπον ὄχι ἀπόλυτον.

Ἄλλ' ἐὰν ἡ τελείωσις τῆς ἠθικῆς ἐνεργείας εὐρίσκεται μόνον εἰς τὸ ὑψίστον ἀγαθὸν καὶ διὰ νὰ εἶναι τοῦτο δυνατόν εἶναι ἀνάγκη νὰ θέσωμεν ὡς αἴτημα τὴν ἀθανασίαν τῆς ψυχῆς, τοῦτο δὲν σημαίνει ὅτι ἡ συμφωνία ἠθικότητος—εὐδαιμονία εἶναι δι' αὐτὸ ἐπαρκῶς ὠρισμένη. Ἀκόμη καὶ ὁ ἄριστος οὗτος κόσμος τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ, ὁ ὁποῖος εἶναι ἡ πραγματικότης θεωρουμένη ἀπὸ τῆς νοητῆς ἀπόψεως, κρίνει ὁ Kant, ὀφείλει νὰ ἔχη, ὅπως καὶ ὁ φαινομενικὸς κόσμος, αἰτίαν τινά: αἰτίαν δηλαδή ἢ ὁποῖα νὰ καθιστᾷ δυνατὴν τοιαύτην συμφωνίαν ἢ ὁποῖα εἶναι ἡ ὑψίστη τάσις τοῦ ἀνθρωπίνου λόγου. Ἄλλ' ὅμως τὸ ἐγὼ, ἔστω καὶ ἂν τὸ θεωρήσωμεν ἀπὸ μόνης τῆς ἀπόψεως τῆς νοητῆς ὑποβάσεώς του, εἶναι ὅλως ἀνεπαρκές διὰ νὰ δύναται νὰ καθόρισῃ αὐτὴν τὴν συμφωνίαν: τὸ ἐγὼ ἀκριβῶς κατὰ τὴν νοητὴν οὐσίαν του, εἶναι μέρος τούτου τοῦ ἀρίστου κόσμου τοῦ ὑψίστου ἀγαθοῦ καὶ δι' αὐτὸ δὲν δύναται νὰ εἶναι ἡ αἰτία τούτου. Ἄλλ' ἐπειδὴ ἔγινε φανερὰ ἡ ἀναγκαιότης τῆς τοιαύτης συμφωνίας κατὰ τὸ πρακτικὸν πρόβλημα τοῦ καθαρῶν λόγου ὡς λογικὴ ἀπαίτησις καὶ ὄχι μόνον ὡς ἀπλή εἰκασία, παρουσιάζεται ἡ ἀνάγκη τοῦ νὰ τεθῇ ὡς αἴτημα ὡς ἐκτὸς τοῦ κόσμου ἢ αἰτία αὐτῆς τῆς συμφωνίας. Ἐπιτυχάνομεν οὕτω ὡς πρῶτον ἀποτέλεσμα, ὅτι τὸ αἴτημα τῆς ἀθανασίας τῆς ψυχῆς τεθὲν ὡς ἀπαραίτητος προϋπόθεσις ταύτης τῆς ἐπ' ἄπειρον τελειοποιήσεως ἢ ὁποῖα ὀφείλει νὰ μᾶς φέρῃ εἰς τὸ ὑψίστον ἀγαθόν, ἀπαιτεῖ νὰ τεθῇ νέον τι αἴτημα: τὸ αἴτημα αἰτίας τινὸς ἐκτὸς τοῦ κόσμου ἢ ὁποῖα νὰ κάμνη ὥστε νὰ δύναται νὰ ἐπιβεβαιῶνεται τοιαύτη συμφωνία ἠθικότητος καὶ εὐδαιμονίας. Πλὴν τούτου, ὀφείλει νὰ εἶναι καὶ σύμφωνος πρὸς τὴν ἠθικὴν πρόθεσιν ἐπειδὴ εἷς ἐκ τῶν ὄρων τῆς συμφωνίας εἶναι ἀκριβῶς τοῦτο. Πρὸς τούτοις ἐπειδὴ πρόκειται περὶ τοῦ ἐνεργεῖν λογικοῦ ὄντος πρέπει νὰ εἶναι νόησις· καὶ ἐπειδὴ ἡ αἰτιότης τοῦ ἐνεργεῖν εἶναι ἡ βούλησις, ἀκόμη καὶ ἡ αἰτιότης τοι-

αύτης συμφωνίας ή όποία νοείται ως ἄριστος κόσμος όφείλει να είναι νόησις και βούλησις. Ούτω μόνον αιτιότης ή όποία είναι νόησις και βούλησις, ήτοι Θεός, δύναται να παραγάγη την πλήρη συμφωνίαν της ἀρετής με την μακαριότητα. "Ητοι αποδεχόμενοι ταύτην την συμφωνίαν ως ἀνάγκην, και δέν δύναται να γίνη ἄλλως έκτός εάν βλάψωμεν έκ θεμελίων την θεωρίαν, εἴμεθα ήναγκασμένοι να δεχθώμεν και την ύπαρξιν του Θεου ως της ἐλευθέρας αιτιότητος της συμφωνίας. "Η αποδοχή της ύπάρξεως του Θεου είναι ούτω ήθικη ἀνάγκη. "Ο Kant ἐτήρησε κατ' αὐτόν τόν τρόπον πίστιν εις τās προϋποθέσεις της θεωρητικῆς του φιλοσοφίας του να παραχωρήση εις ήμās ως ήθικόν λόγον εκείνο τὸ όποϊον ως θεωρητικόν λόγον δέν ήδύνατο να βεβαιώση. "Αλλά και ή ήθικη ἀπόδειξις της ύπάρξεως του Θεου ἔχει ὅρια: μόνον δια την πρακτικὴν χρῆσιν του λόγου, ὅπως ἐπαναλαμβάνει εις την Κριτικὴν της κρίσεως (σελ. 453) δύναται να ἀποδειχθῆ ή ἀναγκαιότης αὐτουργοῦ τινος του κόσμου. "Αλλ' αὐτὸ τοῦτο τὸ ήθικόν θεμέλιον τὸ όποϊον ήδυνήθη να μās φέρη εις τοῦτο τὸ συμπέρασμα δέν πρέπει να λησμονηθῆ και να δώση ούτω τὸ δικαίωμα να δεχθώμεν οίανδήποτε γνώσιν, να πιστεύσωμεν ὅτι είναι δυνατή θεωρητικὴ τις ἀπόδειξις της ύπάρξεως του Θεου, ή να πιστεύσωμεν ὅτι δυνάμεθα κατὰ τινά τρόπον να σχηματίσωμεν παράστασιν αὐτου. Και ή ήθικη ἀνάγκη του να δεχθώμεν την ύπαρξιν του Θεου, σπεύδει να εἴπη ὁ Kant. είναι ἀνάγκη καθαρῶς ὑποκειμενική. "Αλλά δέν πρέπει να παρεξηγήσωμεν τοῦτο: ἐδῶ ὑποκειμενικόν δέν ἀντιτίθεται πρὸς ἀντικειμενικόν τὸ όποϊον νοοῦμεν ως καθολικῶς ἀναγκαῖον ὅπως είναι εις την καντιανὴν θεωρίαν περι της γνώσεως δι' ἐννοιῶν, ἀλλά σημαίνει μόνον ὅτι τοιαύτη τις ἀπαίτησις ὑπάρχει ἐντός μου, ως ὑποκειμένου, και ἐγὼ δέν δύναμαι να την ἐκφράσω κατὰ τινά τρόπον, ή ως πρακτικὴν ἐνεργητικότητα. "Η ἐννοια του Θεου την όποίαν κατ' αὐτόν τόν τρόπον δυνάμεθα να ἔχωμεν είναι δηλαδή πλέον ή ἐπαρκῆς ὥστε, ἐμπνεόμενοι ἐξ αὐτῆς, να δυνάμεθα μετὰ πάσης ἀσφαλείας να ἐκλέξωμεν την ήμετέραν ὁδὸν εις την ζωὴν, θεωροῦντες ταύτην την δυνατοτάτην ἀπὸ ἀπόψεως του νοητου τὸ όποϊον ὑπάρχει ἐντός ήμῶν ἀκριβῶς ως ἔκφανσις της θείας νοήσεως και της θείας βουλήσεως.